

DACIA ISTORICĂ

STUDII ȘI CERCETĂRI

Anul II.

Cluj, 15 Ianuarie 1938.

No. 1.

„UNE ÉNIGME ET UN MIRACLE HISTORIQUE“

Istoricul francez Ferdinand Lot a publicat de curând (Paris 1937) în două volume mari sub titlul „*Les invasions barbares*“ o istorie succintă a popoarelor din Europa. Partea despre România are drept titlu — titlul pus în fruntea acestor rânduri. Enigma și miracolul ar fi să fie dispariția din istorie, timp de vreo 8 secole, a populațiunii civile romane sau romanizate din acea parte a Daciei Traiane care azi se numește (geograficește) Transilvania.

Chestiunea continuității sau discontinuității elementului roman sau romanizat în Transilvania este ea oare într'adevăr o enigmă, singura enigmă în ce privește Transilvania? Nu. Enigma mai cuprinde și dispariția din istorie a Transilvaniei însăș, de care la fel nu se mai pomenește timp de 8 secole. În momentul în care se pomenește din nou de Dacia Transilvăneană (sub un nume nou, firește), se pomenește din nou și de elementul roman sau romanizat al ei (tot sub alt nume). Și enigma astfel completată incetează de a mai fi o enigmă de nedeslegat.

Dacia Traiană care după retragerea legiunilor romane a fost invadată rând pe rând de Goți, Huni, Gepizi, Avari, n'a fost întreaga Dacie Traiană. N'a fost înainte de toate regiunea muntoasă a acestei Dacii, adică n'a fost Transilvania de azi, ci au fost șesurile subcarpatine și cele de dincolo de Carpații cari despart Transilvania de Ungaria. Nomazi, venind călări, însoțiți de femei și copii în căruțe încărcate, urmați de turme mari de vite necesare pentru

hrana lor, invadatorii căutau văile râurilor mari cari să-i ducă spre Occident, ținta finală a tuturor acestor invadatori. Transilvania înconjurată din toate părțile de munți acoperiți de păduri nepătrunse, cu trecători abia cunoscute de locuitorii acelor locuri, fără drumuri pe unde ar fi putut trece căruțe încărcate și turme mari, a fost un obstacol în calea invadatorilor grăbiți să ajungă în Occident și de aceea a fost ocolită. A fost un obstacol de neînving, cum obstacol a fost și la mijlocul secolului al XIII-lea în calea hoardelor tătarști cari au invadat Ungaria. Așa se explică tăcerea despre Transilvania și locuitorii ei timp de aproape 8 secole.

Invaziunea Tătarilor din 1241 este cea mai importantă epocă în istoria Transilvaniei, chiar pentru că Transilvania n'a fost invadată și prădată și ea. Și nefiind invadată și prădată, ea a fost un azil și loc de refugiu pentru miile de locuitori ai ținuturilor invadate din sudul și din Vestul Carpaților. Prădarea Transilvaniei de către Tătari de care vorbesc unele cronică străine este numai o poveste născocită mult după invaziune, o poveste pe care o desminte tăcerea unanimă a cronicilor și tuturor documentelor ungu-rești contemporane (cum se va arăta, mai pe larg, la timp).

Restabilirea adevărului că în timpul invaziunii Tătarilor din 1241 Transilvania a fost un azil și loc de refugiu pentru cei năpăstuiți de invaziune ne face cu puțință să lămurim o serie întreagă de evenimente, cari până azi formează obiect de controverse: colonizarea Săcuilor în Transilvania la sfârșitul secolului al XI-lea; închegarea coloniștilor germani din provincia Sibiului într'o autonomie națională la începutul secolului al XIII-lea; descălecarea din țara Făgărașului la sfârșitul secolului al XIII-lea.

Dacă aceste evenimente ar fi adevăruri intangibile, întreaga istorie de mai târziu a Transilvaniei, istoria dela mijlocul secolului al XIII-lea înainte ar rămânea neînțeleasă, lipsită de logică, fără orice legătură cu trecutul. Dacă acele evenimente într'adevăr ar fi avut loc atunci când istoria de azi pretinde că au avut loc, istoria Transilvaniei ar fi trebuit să aibe cu începerea mijlocului secolului al XIII-lea o altă înfățișare.

Examinarea critică a documentelor pe cari se întemeiază relatarea evenimentelor acestora ne arată însă că parte dintre acele documente sunt false, parte sunt greșit sau tendențios interpretate și în consecință acele evenimente nu pot fi adevăruri intangibile nici în ansamblul lor, nici luate fiecare în parte.

Examinarea critică a documentelor ne arată că :

1. Săcuii n'au putut fi colonizați în Transilvania înainte de mijlocul secolului al XIII-lea, adică înainte de invaziunea Tătarilor din 1241.

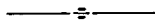
2. Incheierea coloniștilor germani din provincia Sibiului într'o autonomie națională n'a putut să se întâmple nici ea înainte de acea epocă, pentrucă înainte de invaziune provincia Sibiului abia avea o mână de coloniști germani numiți „Flandrenses”¹⁾.

3. Descălecarea din țara Făgărașului n'a fost o descălecare de Români în ținuturile subcarpatine, ci o reintoarcere la vatra strămoșească a unor refugiați.

Marea invaziune a Tătarilor din 1241 a determinat aceste evenimente. Cu prilejul acelei invaziuni s'au refugiat în Transilvania Săcuii; cu acel prilej s'au refugiat un mare număr de Germani din județele din nordul Ungariei; cu acel prilej au venit grupuri însemnate de Unguri; cu acel prilej s'au refugiat în Transilvania mii de Români din ținuturile subcarpatine, alungați de Tătari, întorcându-se la vetrele lor după retragerea Tătarilor, cum spune, cel dintâiu, Dimitrie Cantemir în „Chronicul Româno-Moldo-Vlahilor” : „s'au tras la munți, trecând la Ardeal, unde câtăva vreme... acolo s'au și așezat, până când ...Dragoș Vodă cu osamă în Moldova, iar Radul Vodă Negrul cu alții în țara Muntenească s'au întors, ...însă nu cum de iznoavă le-ar fi descălecat, precum rău se greșesc chronicile noastre, ci ca cum din bejenie întorcându-se și pe locurile și moșiile sale așezându-se”.

Enigmă și miraclu? Nu! Ci concluziuni eronate trase din premise eronate.

Eliminarea sau îndreptarea acestor premise eronate o începe revista cu acest număr.

¹⁾ Cum n'au fost Germani înainte de invaziune nici în Țara Bistriței, nici în Țara Bârsei. În Țara Bârsei n'au fost niciodată Cavalerii Teutonici. Identificarea lui „țera Boza” cu Țara Bârsei se datorește numai unor documente false, — cum se va vedea din numerile viitoare ale revistei noastre.

PROBLEMA SACUIASCA.

I.

Înainte de toate o întrebare: de ce săcuiască și nu secuiască? Și un răspuns: pentru că Săcui-Săcuiască este numirea românească istorică a locuitorilor unguri dela frontiera dinspre Est a Transilvaniei. Secui-secuiască este o formă mai nouă, literară, pe care o găsim în cărți, dar n'o auzim în graiul viu românesc din Transilvania.

In limba ungurească echivalentul numirii românești este *székely* (la plural *székelyek*); în limba germană *Szekler*; în limba documentelor latinești *Siculus*.

Săcui nu este un cuvânt de origine românească. În limba românească el nu are nici un înțeles. L'am împrumutat dela alții. Dela cine? Mai logic ar fi să presupunem că l-am împrumutat dela înșiși Săcuii și că la originea lui este ungurescul *székely*. Dar cu presupunerea aceasta ne lovim de o mare dificultate: românescul Săcui nu poate să fie o asimilare a ungurescului *székely*, pentru că e din silaba finală nu s'a putut preface într'un românesc *u*. Asimilarea firească, conformă regulilor fonetice românești, ar fi putut da numai *Sicăi*, *Săcăi* (cum *Vásárhely* a dat *Oșorheiu*, cum *Várhely* a dat *Orheiu*; cum *Székellek* în județul Bihor a dat *Sichitelec* și, pe urmă, sub influența lui *t* din silaba următoare, *Sititelec*, și cum în fine *Székelyhid* tot în jud. Bihor a dat *Săcheihid*), — dar în nici un caz nu „Săcui“.

Dar oare forma ungurească de azi *székely* este ea forma veche, istorică a numelui? Oare nu există o origine comună pentru amândouă formele: și românescul Săcui și ungurescul *székely*?

Dacă vom cerceta documentele latinești vechi, vom întâlni alături de latinescul *Siculus* (la pl. *Siculi*) și o formă ungurească care nu este cea de azi: *Scichul Boguta* la 1092, — *Scicul bogitta* la 1095, — *Petrus Zekul* la 1308, — *Abraho dicto Zekul* la 1310, — *Petro ditco Zecul* la 1318, — *Dominico dicto Zekul* la 1320, — *Gregorius dictus Zekul* la 1351. — Apoi, pentru prima dată, *Petrus dictus*

Zekel la 1353, — *Gregorius dictus Scekel* la 1361, — apoi din nou *Gregorii dicti Zekul* la 1366.

Exemplele citate sunt toate din Ungaria¹⁾ Intălnim însă această formă și în documentele din Transilvania, mult mai târziu ce-i drept, — pentrucă în Transilvania de Săcui în general se pomenește mult mai târziu decât în Ungaria. La 1345 (Zimmermann, Urk. No. 609, 556 și 566), capitulul episcopiei din Oradea atestă o diplomă din 1241 a regelui Carol Robert, care aprobă o hotărâre din 1240 a Voivodului Transilvaniei privitoare la o neînțelegere ivită între cetățeni ai Clujului. În aceste documente se pomenește de „*generationes comitis Stark, Zekul et eorum affines*” și de „*comes Thomas filius Zekul civis de Kuluswar*”.

Vechile cronicî ungurești cunosc și ele această formă. Cronică lui Simon din Keza, scrisă pe la finele secolului al XIII-lea, (cronică care vede în Săcui rămășițe ale Hunilor), are chiar o formă și mai veche. El povestește anume că Hunii lui Atila au fost bătuți de oștirile Crimhildei și au fugit din Panonia, rămânând acolo numai vreo 3000 de oameni cari s'au refugiat în munți și au stat acolo până la venirea lui Arpad. Acești Huni ar fi strămoșii Săcuilor, Simon din Keza povestește: „*Remanserunt quoque de Hunis virorum tria millia... qui... in campo Chigle usque Arpad permanserunt, qui se ibi non Hunos sed Zakulos vocaverunt. Isti enim Zakuli Hunorum sunt residui*”. (Cap IV. 6) Cronică vieneză, scrisă pe la 1358, povestește epizodul în aceiași termeni, cu deosebirea numai că spune că Săcuii nu se numesc „*Hungaros*” (cronică lui Simon are „*Hunos*”): „*qui... non se Hungaros, sed Zekul alio nomine vocaverunt... Etenim Zekuli Hunorum sunt residui*” (Cap 10). Cronică lui Thurocz, publicată la 1488, cronică care copiază cronică vieneză, o amplifică și o continuă, abandonează opinia că Săcuii ar fi rămășițe ale Hunilor și spune că ei s'au numit Săcui și nu Huni sau Unguri, pentru a nu fi confundați cu aceștia. Cronică lui Thurocz dela 1488 are însă în locul formei „*Zekul*” sau „*Zakul*” din cronicile mai vechi, forma „*Zekel*”: „*qui... se non Hunos sive Hungaros, sed, ne illorum agnoscerentur esse residui, Siculos, ipsorum autem vocabulo Zekel se denominasse perhibentur*”. Acest „*Zekel*” a fost însă introdus în cronică numai de editorul dela 1488. *Georgius Schwandtner* reeditează la 1746 această cronică alui Thurocz publicând și el în text numele în forma de „*Zekel*”, dar într'o notă subliniază că *manuscrisul* lui Thurocz are forma „*Zekul*” (Cap XXIV).

¹⁾ Szamota-Zolnai, Magyar Oklevélszótár. Budapest 1902—1906.

Din aceste forme istorice vechi, *Zakul* și *Zekul*,³⁾ atestate în documente și cronici din trei secole diferite (secolele XIII, XIV și XV) potrivit legilor fonetice ungurești s'a format *Zekel* și, pe urmă *Székely*. În limba ungurească accentul tonic avându-l întotdeauna prima silabă a unui cuvânt, silabele atone suferă schimbări sau dispar (De aceea și diminutivele ungurești prescurtate se formează întotdeauna din prima parte a unui nume: *Anti* din *Antal*, — *Dani* din *Daniel*, — *Erzsi* din *Erzsébet*, — *Feri* din *Ferencz*, — *Jani* din *János* etc.). În limba românească accentul tonic avându-l de regulă silaba ultimă sau penultimă, *Zacul-Zekul* și-a păstrat pe *u*, iar *a* sau *e* din prima silabă s'a prefăcut, nefiind accentuat, în *ă*. (De aceea în limba românească diminutivele prescurtate se formează întotdeauna din a doua parte a unui nume: *Sandu* din *Alexandru*, *Vidu*, din *David*, *Geni* din *Eugeniu*, *Veta* din *Elisaveta*, *Mitru* din *Dumitru*, *Fira* din *Rafira* etc).

Numele străvechiu de *Zakuli-Zekuli* s'a păstrat neschimbat în limba românească. Numai *l* s'a înmoiat sub influența lui *i*, potrivit legilor fonetice românești. Așa precum sub influența lui *i*: cal a dat *cai*, cercel a dat *cercei*, copil a dat *copii*, gol a dat *goi*, destul a dat *destui*, și așa cum sătul a dat *sătui* — așa și *Zakuli-Zekuli* a dat *Săcui*, *Săcuii*.

De altfel și documentele slavone îi numesc pe Săcui tot *Saculi*. La anul 1523, Radul dela Afumați se adresează Sibienilor și le cere bani pentru oștirea strânsă contra Turcilor, comunicându-le teama sa ca nu cumva „*sakuli i dorobanji*“ să fugă dacă nu-i va putea plăti.⁴⁾ Forma aceasta veche o aveau și numeroase sate din Ungaria, cari în ungurește azi au numele de *Székelyfalva*. Așa în județul Szabolcs a existat: *villa Zekul* (la 1284), *villa Zakul* (la 1326). ⁵⁾ Satul *Székelyhid* din jud. Bihor în documentele vechi are forma de *Zekulhida* (la 1325), iar satul *Székelyfalva* din județul Pozsony în limba slovacă are și azi numele de *Szekula* ⁶⁾.

Forma românească de Săcui exclude chiar posibilitatea ca la originea lui să fi putut să fie vreo altă formă decât una de *Zakul-Zekul*. Graiul românesc a păstrat numele vechi mai curate decât

³⁾ În limba ungurească medievală *Z* avea numai valoarea fonetică alui *s* românesc. Azi acest sunet românesc de *s* este redat în ungurește prin *sz*, în nemțește prin *ss* sau *sz*.

⁴⁾ Anuarul institutului de istorie națională, vol. IV. Cluj, 1929 (Documente publicate de S. Dragomir, p. 41).

⁵⁾ *Thury Jozsef*, *A székelyek eredete*. Kolozsvár 1898.

⁶⁾ *Szabo Károly*, *A régi székelyseg*. Kolozsvár 1890.

graiurile celorlalte popoare din Transilvania. Formele Turda, Sibiu, Cluj, Braşov şi multe altele ilustrează în mod clasic conservatismul românesc în ce priveşte toponimia. Noi am păstrat aceste nume aşa cum circulau în vechime şi cum ni le-au transmis documentele latineşti ale epocii: *Turda*, *Scibin*, *Clus*, *Brassov* etc. Aşa a păstrat graiul românesc şi numele străvechiu al Saşilor din Transilvania, numele sub care pentru întâia dată pomenesc de ei documentele: *Flandrenses* (la 1198), *Flandrenses sacerdotes* (la 1199), — care româneşte a dat Flandăr, nume prefăcut mai târziu într'un apelativ floandăr, cu înţelesul de venetic, străin venit din alte părţi. Şi tot aşa a păstrat graiul românesc neschimbat şi numele străvechiu al Ungurilor, numele sub care erau cunoscuţi înainte de descălecarea lor în Panonia.

În secolele V şi VI scriitorii de atunci (*Priscus*, *Jordanes*) îi numiau pe unguri, cari atunci se găseau încă departe pe ţărmurii Mării Caspice, *Onogur*, *hunugur*. *ungur*. Când Ungurii aceştia au fost cutropiţi de Cazari, numele lor dispăre pentru un timp oarecare, dar pe la mijlocul secolului al IX-lea când Ungurii erau în drum spre Panonia, ei din nou sunt numiţi *ongur-ungur*¹⁾. Din acest nume documentele latineşti au făcut *ungarus* şi *Ungaria* (Germanii *ungr* şi *ungar*) şi sub sugestia teoriei că Ungurii sunt descendenţi ai Hunilor — *Hungarus* şi *Hungaria*.

Numai Românii l-au păstrat şi pe acest „ungur“, cum l-au păstrat şi pe cel de „săcui“.

Ce însemnează însă acest nume de *Zekul-Székely* şi care este originea lui?

Formele istorice de *Zekul-Zakul* exclud cu certitudine etimologia care aduce numele în legătură cu împărţirea administrativă pe „scaune“ (*szék*) a teritorului locuit de Săcui, — etimologie care şi azi mai este destul de răspândită²⁾. De altfel etimologia aceasta este o imposibilitate şi în urma faptului că numele de Săcui (*Székely*) a existat şi în ţinuturi în cari organizaţiunea pe scaune era necunoscută şi că numele a existat şi înainte de ce ar fi existat organizaţiunea pe scaune, care la Săcui (şi Saşi) este cunoscută abia dela finele secolului al XIV-lea înapoi. De scaunul *Sepsi* (unul dintre

¹⁾ *Homán Bálint*, Magyar történet. Budapest 1932. Vol. I., p. 45.

²⁾ *Mangold Lajos*, A magyarok oknyomozo története. Budapest 1883, p. 21 „Maga a székely szó is annyit tesz mint székes-tuli, székmögötti, amlnthogy Erdély is annyit tesz mint erdőntul“. — Dar Mangold uită că Săcuii nu locuiau „dincolo“ de scaune, ci în scaunele înşele.

cele 3 scaune unite mai târziu sub numirea de Treiscaune) se pomenesc pentru întâiași dată la anul 1404; de scaunul *Mureșului* la 1408; de scaunul *Orbo* (al doilea dintre cele 3 scaune) și de scaunul *Ciuc* la 1419; de scaunul *Kézdi* (al treilea dintre cele 3 scaune) la 1427 și de scaunul *Odorheiu* la 1448. ⁹⁾

Formele istorice atestate exclud și etimologiile lui Karácsonyi, care derivă numele fie dintr'un slavon „*siec*“, a tăia, care cu sufixul turcesc *li* ar fi dat un cuvânt nou „*siecli*“, apor „*sekeli*“, adică tăietori de păduri („Săcuii mergând întotdeauna în fruntea oștirilor ungurești pentru a le tăia drum prin păduri“), fie etimologia întemeiată pe nemțescul „*Sichel*“, seceră, arma de atunci a Săcuilor fiind sabia scurtă și încovoiată (ca o seceră) pe care au împrumutat-o dela Germani.

Repetăm, etimologiile aceste nu pot fi corecte, pentru că nu explică formele istorice atestate *Zakul-Zekul*. Etimologia adevărată nu poate să fie decât o etimologie care explică și aceste forme istorice și care în acelaș timp este în concordanță și cu înțelesul istoric al numelui.

Să pornim dela această latură a problemei. În timpurile vechi Săcuii erau un fel de păzitori de frontieră. Dicționarele etimologice ungurești dau numelui de *Székely* și azi acest înțeles: *custos confinii*, nemț. *Grenzer*. ¹⁰⁾

Cuvântul nu este însă unguresc. Din nici un apelativ al limbii ungurești nu se poate deriva acest înțeles. Trebuie să căutăm, prin urmare, cuvântul în limba unuia dintre popoarele cu cari Ungurii au venit în contact în timpul migrațiunii sau în timpul descălecării lor în Panonia.

Nu avem să căutăm mult: în limbile turcești, cari au lăsat adânci urme în limba ungurească, există un cuvânt care are și înțelesul de păzitor de granițe, cuvântul *szakuly*. ¹¹⁾ Acest cuvânt ar putea să fie adevărata etimologie și a numelui unguresc *székely* în formele

⁹⁾ Dr. Erdély László, *Ösfoglalo-e a székely?* Cluj-Kolozsvár 1932.

¹⁰⁾ Szamota-Zolnai, op. cit. „Székely, széköly, sziköly: custos confinii, Grenzer“. *Magyar nyelvtörténeti szótár* (editat de Academia Ungară). Budapest 1860. „Széköly: 1) Siculus (Szekler); 2) custos confinii (Grenzer)“.

¹¹⁾ *Mangold* op. cit. p. 21. „A török nyelvekben e szo *szakuly* annyit jelent mint határör“.

Acelaș înțeles îi atribuie cuvântului și filologul turc Hüszein Namik bey într'un articol publicat într'un ziar unguresc din Budapesta și reprodus de ziarul „Ellenzék“, Cluj 2 Februarie 1930.

lui istorice atestate *Zakul-Zekul*. În orice caz, cuvântul explică în mod logic și formele istorice și înțelesul istoric al lui.

Istoriografia n'a reușit încă să rezolve în mod mulțumitor și convingător problema originii Săcuilor noștri din Transilvania. Problema aceasta a dat naștere la atâtea ipoteze și teorii și a provocat atâtea controverse, încât cu drept cuvânt a putut spune unul dintre istoricii unguri că „cerneala care s'a consumat în discuțiunile acestor ar fi suficientă să măie o moară”.¹¹⁾

Rezolvirea problemei a fost îngreunată înainte de toate prin faptul că toți au căutat rezolvirea problemei pornind dela latura etnică a ei: ce cunt Săcuii?

Cale greșită, credem noi, — pentru că pentru istoria Transilvaniei latura etnică a problemei, adică chestiunea originii etnice a Săcuilor nu are nici o importanță. Pentru istoria Transilvaniei nu are nici o importanță de a se ști dacă Săcuii sunt descendenți-rămășițe ale Hunilor lui Atila; descendenți-rămășițe ale Pecenegilor; descendenți-rămășițe ale Gepizilor, sau sunt Bulgari ungurizați (prizonieri făcuți de Unguri la 894 în luptele cu Bulgarii aliați ai Grecilor), sau în fine dacă sunt de orice altă origine etnică.¹²⁾ Originea etnică a Săcuilor n'are nici o importanță pentru istoria Transilvaniei, pentru că atunci când Săcuii au venit în Transilvania, ei erau Unguri, orice ar fi fost înainte (Huni, Pecenegi, Gepizi, Bulgari etc.). Erau de mult completamente asimilați de Unguri și în ce privește limba și în ce privește religia. Atunci când Săcuii au venit în Transilvania, limba ungurească pe care o vorbeau și ei trecuse prin faza influenței limbilor turcești și a celei slavone. Când Săcuii au venit în Transilvania, se încheiase de mult procesul de asimilare a Slavilor din Panonia cu care ungurii au venit în contact îndată după descălecarea lor, asimilare care a lăsat nenumărate urme în limba ungurească în relațiune cu toate domeniile activității omenești. Atunci când Săcuii au venit în Transilvania ei erau deja încreștinați, — încreștinați în același timp și în același cuprins de

¹¹⁾ *Karácsonyi János, A székelyek ősei és a székely magyarok. Cluj 1924.*

¹²⁾ Dăm numai câteva dintre teoriile etnice. Cei cari se interesează de această latură etnică să citească în ziarul „Universul”, București 18 Ianuarie 1937: *G. Popa-Lisseanu, Părerii diferite asupra originii secuilor.*

tară cu Ungurii.¹³⁾ Când au venit în Transilvania, Săcuii — orice ar fi fost ei înainte — nu se mai deosebiau de Unguri prin nimic, înainte de toate nu prin limbă, care era una și aceeași, cum una și aceeași este și azi, și nu se deosebiau de Unguri nici prin religie. Dacă Săcuii la venirea lor în Transilvania nu ar fi fost deja Unguri, nu s'ar putea explica cum de ei, străini, neasimilați încă în mod definitiv de Unguri, nu s'au pierdut în masele ne-ungurești cari îi inconjurau; și nu s'ar putea explica faptul că deși izolați și fără contact geografic direct cu continentul etnic unguresc au vorbit întotdeauna aceeași limbă ungurească ca cei din Ungaria. Dacă creștinarea Săcuilor s'ar fi întâmplat în altă epocă decât cea a Ungurilor din Panonia, nu s'ar putea explica identitatea perfectă a limbii bisericești și a ritului, nici lipsa din tradițiunile bisericii catolice a oricărei urme a unei acțiuni de convertire separată a Săcuilor.

De aceea, Săcuii la venirea lor în Transilvania fiind Unguri, problema originii lor etnice, întrebarea ce ființă etnică au avut înainte de a se fi asimilat cu Ungurii — nu are nici o importanță pentru istoria Transilvaniei.

Pentru istoria Transilvaniei importanță are numai răspunsul la întrebările: de unde au venit Săcuii și când au venit?

Constatările privitoare la limba și ființa etnică a Săcuilor făcute în cele precedente ne dau un prim răspuns la întrebarea de unde au venit Săcuii în Transilvania. Răspunsul este: din Panonia, pentru că numai în Panonia s'a putut petrece — cum am arătat — procesul formării limbii ungurești și procesul de asimilare a Săcuilor.

¹³⁾ *Hunfalvy Pál*, *A székelyek*. P. 30. „A székelység bizonyosan csak akkor szakadhatta ki magát a magyarságból, midőn éppen az az amalgam tökéletesen meglett, s midőn bizonyos szláv szok már tökéletesen uralkodásra jutottak volt... Mert az a tünemény a székely és csángó nyelvben, hogy éppen ugyanazon szláv szok fejezik ki azokat a legszükségesebb s a közéletben leginkább előforduló dolgokat, melyek a nagy magyar nyelvben jelentik ugyanazokat: a legvilágosabban bizonyítja, hogy a székely nyelv csak akkor szakadt ki a nagy magyarból, midőn ez a szláv elemek fölvételével már képeződött volt*.

Dr. Erdély László, *A székelyek eredete*. P. 13. „A székelyek magyar nyelve, kereszténysége, vallási és földművelési műszava, tájszólásai, helynevei, stb ugyanolyanok mint a dunántúli.. magyarságé. Az egész székelység tehát kezdetben évszázadokon át együtt élt okvetlenül a dunántúli magyarsággal, mert nyelve átment az egész keresztény szláv hatáson... Az nyilvánvaló, hogy ha a székelyek a magyarságtól távol a mai székelyföldön élnek, mikor a magyarok a kereszténységet fölvették, s a dunántúli szlovénokat magukba olvasztották, akkor a székelyek sohasem veszik fel a dunántúli... magyar nyelvet, tájszólást..., akkor a székelyek nyelve egészen más volna*.

Concluziunea aceasta este coroborată și de un fapt peste care istoricii trec prea ușor: mult înainte de a se pomeni de Săcui în Transilvania, se pomenește de Săcui în Ungaria, numai în Ungaria.

Cronicarul Thurocz pomenește de Săcui când povestește de luptele regelui Ștefan II-lea (1114—1131) cu Bohemii în anul 1118. Thurocz spune anume că Bohemii au dat năvală asupra arcașilor cari mergeau în fruntea oștirii ungurești. La vederea Bohemilor „Bisseni și Săcuii de nimic au luat-o la fugă”. („*Bohemi videntes agittarios venire... impetum super sagittarios fecerunt; Bisseni atque Siculi vilissimi usque ad castrum regis absque vulnere fugerunt*“). Acelaș Thurocz pomenește apoi de Săcui și la povestirea luptelor regelui Geyza II (1141—1161) contra ducelui Austrii în anul 1146, spunând și acum că „în acea luptă Bissenii netrebnici și Săcuii de nimic au fugit”. („*Bisseni vero pessimi ac Siculi vilissimi omnes pariter fugerunt*“). Luptele aceste sunt confirmate și de cronicarii austriaci și bohemi contemporani.¹⁴⁾

La începutul secolului al XIII-lea se pomenește de sate și organizațiuni săcuiesti în Bihor. La 1217 Săcuii de acolo erau strânși într'o organizațiune proprie a lor: „*centurionatus Seculaz*“. La 1213 se pomenește de o „*villa Scecul*“ (azi *Sititelec*, ung. *Székelytelek*, cercul Tinca).¹⁵⁾ Săcui erau și în Nordul Ungariei, în județul Tolna,¹⁶⁾ în văile râurilor Vag și pe cursul superior al Tisei.¹⁷⁾ Săcui trăiseră odată și la granițele Ungariei cu Austria. La anul 1314, regele Carol donează mănăstirii „*sancte crucis de Austria*“ — o bucată de moșie. „*in metis Hungarie et Austrie existentem... quam olim Siculi inhabitabant et colebant*“.¹⁸⁾

În toată aceasta vreme de Săcui în Transilvania nu se pomenește niciodată. Absolut niciodată, pentru că documentul din 1096 în care se vorbește de Săcui în Transilvania și de organizațiuni

¹⁴⁾ *Erdélyi*, op. cit. p. 6, explică fuga Săcuiilor spunând că „ei s'au retras ... fiindcă nici nu avuseseră misiunea să atace... ci numai să descopere pozițiunile inamicului“.

¹⁵⁾ *Regestrum Varadinense* examinum ferri candentis... digestum. Budap:st 1903, p. 16: și 213.

¹⁶⁾ *Ibidem*, p. 253. La anul 1220 se pomenește de „Agazones regis in villa Zekul“ (azi Nagy-Székely în județul Tolna).

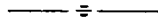
¹⁷⁾ *Eckhart Ferenc*, Magyarország története. Budapest 1933, p. 56. „A székely színtén határvédő nép volt... Csaknem az egész gyepűöv mentén: a Felső Tiszánál, a Vág völgyének a cseh támadásoktól veszélyeztetett pontján, a Drávánál a Szerémségben, az Also-Dunánál áltak őt; legnagyobb tömegben azonban a keleti kapukat őrizték a kun támadásokkal szemben“.

¹⁸⁾ Szabo Károly, Székely Oklevélár. III, p. 7.

săcuiești — nu este un document autentic. El a fost publicat pentru întâia dată de preotul săcui *Benkő* (in „*Milcovia*“, Viennae 1781) pentru a face dovadă de existența unei episcopii a Milcovului la începutul secolului XI-lea.¹⁹⁾

Din faptul acesta că înainte de a se pomeni de Săcui în Transilvania se pomeneste de Săcui în Ungaria și că niciodată nu se pomeneste în acea epocă, în același timp, și de Săcui din Transilvania și de Săcui din Ungaria, — nu se poate trage decât o singură concluziune logică, concluziunea că nu numai că Săcuii din Transilvania au venit din Ungaria (ceace azi este admis de aproape toți istoricii unguri și străini,²⁰⁾ ci și că Săcuii din Transilvania sunt identici cu Săcuii de cari se pomenia înainte în Ungaria. Sau cu alte cuvinte: Săcuii din Ungaria și-au părăsit vechile lor așezări din Ungaria pentru a se așeza în Transilvania, acolo unde îi găsim azi. Firește, nu toți Săcuii din Ungaria își vor fi părăsit pentru totdeauna așezările. Dar vor fi venit un mare număr; o masă compactă. De aceea și-au putut păstra în Transilvania caracterul lor particular, ființa lor etnică deosebită de a celorlalte popoare. Și de aceea cei rămași în Ungaria, puțini la număr, au dispărut păstrându-se amintirea lor numai în numeroase nume toponimice.

Stabilirea faptului că Săcuii noștri au venit din Ungaria pune în mod firesc întrebarea: când a avut loc această deplasare a Săcuiilor din Ungaria în Transilvania?

¹⁹⁾ Vezi mai pe larg „*Dacia Istorică*“, anul I, nrul 2, pag. 66.

²⁰⁾ Dr. *Asztalos Miklos*, *A székelyek őstörténete letelepülésükig*. Cluj-Kolozsvár 1932, — este unul dintre pușinii cari mai susțin teoria că Săcuii din Ungaria sunt Săcuii imigrați acolo din Transilvania. Teoria este alui *Szabo Károly*.

NOTE PE MARGINEA DOCUMENTELOR.

Documentul dat la 1223 mănăstirii Cârța.

Documentul are următorul text:

„In nomine sancte trinitatis et individue unitatis. Andreas dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Galicie Lodomerique rex in perpetuum. Cum quelibet iusta peticio apud regie serenitatis excellenciam sit admittenda, illa maxime mereri censetur optentum, que ab animo divinitus inspirato procedens prodit velle petentis largiendo terrena lucrari celestia et temporalibus institutis acquirere sempiterna. Hinc est quod ad universorum noticiam tenore presencium pervenire volumus, quod cum fideli et dilecto clerico nostro magistro Gocelino propter indecidue fidelitatis obsequia montem sancti Michaelis cum ecclesia et terra sibi pertinente situm in Ultrasilvanis partibus, quem de zebiniensi ecclesia in conbantium terre borotnik receperamus simul cum omnibus suis pertinenciis eodem iure libertatis quo nos optinueramus libere ac pacifice iure perpetuo possidendam per fidelem nostrum Pouka filium ceci Eliahim contulissemus. Postmodum processu temporis divinitus sibi inspirante pro remedio anime sue intuitu eterne retribucionis quo unusquisque generaliter indiget, monasterio de Kerch contulisset, accedens ad nostram presenciam multa precum postulavit instancia, quod donacioni sue assensum preberemus et privilegio regie auctoritatis confirmaremus. Cum igitur regie maiestatis intersit cuiusque iura integra conservare et piis dispositionibus auctoritatem impendere iustas eius petitiones et optimam intencionem considerantes favorem adhibuimus condignum prenommatum itaque montem simul cum ecclesia et terra cum suis pertinenciis eodem titulo libertatis, quo iam dictus magister Gocelinus per nos possederat, in presenti pagina adnotatam fecimus auctoritate nostri privilegii perempnari prememorato monasterio iure perpetuo possidendam. Prima meta terre montis sancti Michaelis incipit ab oriente in pede alpium et descendit per torrentem descendentem ab ipsis.

alpibus versus villam Ruetel metis assignatis secus rivulum usque ad viam, que ducit de ipsa monte ad villam Ruetel, inde transit ipsam viam et ascendit per quandam viam usque ad metam que dividit territoria de villa Hermani et de villa Ruetel, inde tendit sub pede montis vinearum de villa Hermani et per quandam semitam que ducit ad insulam Christianam usque verticem montis nemorosi et per ipsam verticem ascendit iterum in alpes versus occidentem et ibi terminatur. Item eciam confirmamus in presenti privilegio terram quam prius eidem monasterio contuleramus exemptam de blaccis pro remedio anime nostre per fidelem ac dilectum nostrum Benedictum tunc temporis woyavodam assignari facientes. Meta vero huius terre incipiens a fluvio Alt ubi finis est cuiusdam insule ascendit per paludem que vocatur egwerpotac usque fagos que dicuntur Noge bik et in fine dictarum fagorum cadit in rivulum qui dicitur Arpas et exinde per eundem rivulum ascendit usque alpes et per alpes veniens versus australem plagam descendit in rivum qui dicitur Kurchz et per (eundem riv) um venit in fluvium alt et sic terminatur. Ut autem huius nostre confirmacionis series salva semper et inconcussa permaneat, presentem concessimus paginam sigilli nostri munimine in perpetuum roboratam. Datum per manus Cleti aule nostre cancellarii et Agriensis prepositi, anno dominice incarnationis M. CC. XXIII-o. Strigoniensi sede vacante, reverendo Ugrino Cholocensi archiepiscopo existente, Desiderio Chenadiensi, Roberto Wezprimiensi, Stephano Zagrabieni, Thoma Agriensi, Briccio Waciensi, Bartolomeo Quinqueecclesiensi, Reginaldo Ultrasilvano et aliis episcopis ecclesias dei gubernantibus. Iula palatino et comite Budruguiensi, Salomone bano, Nicolao curiali comite regine et comite Supruniensi, Botez aule nostre curiali comite et comite Bekesiensi, Buzad Pósoniensi, Martino Musuniensi, Laurencio uwariensi et aliis comitibus comitatus tenentibus. Regni autem nostri anno vicesimo“.

*

In rezumat, documentul spune :

Regele Andreiu II al Ungariei donează clericului Gocelinus muntele S. Mihai cu biserica și pământul aparținător așezate în Transilvania, pe care le primise (*receperamus*) în schimbul pământului Borotnic de la biserica din Sibiu, conferindu-le cu același drept de libertate cu care le obținuse (*optinueramus*). Cu timpul Gocelinus donează muntele S. Mihai împreună cu biserica mănăstirii Cârța și-l roagă pe rege să întărească donația sa. Se dau ho-

tarele proprietății. Regele confirmă totodată din nou donația sa făcută anterior mănăstirii. Urmează stabilirea hotarelor acestei donații mai vechi.

Documentul se află în prezent în archiva săsească din Sibiu, A fost publicat în multe locuri: Teutsch—Firnhaber I. 23; Fejér III. 1,399 (cu oarecari variante ibid, VIII, 1, 2, 2); Hurmuzaki I. 1,79 (cu oarecari greșeli de cetire). În cea mai bună transcriere îl aflăm în Zimmernann—Werner I. No. 38.

Vom analiza în cele de mai jos acest document sub raportul autenticității.

Caligrafia documentului. Afirmăm dela început că scrierea dintr'un document singură nu poate forma criteriul pentru autenticitate sau neautenticitate, totuși trebuie să amintim că scrierea din acest document nu este asemănătoare cu caracterul scrierii din documentele de la începutul veacului XIII, ci mai de grabă cu cea a documentelor dela sfârșitul veacului XIII și începutul celui al XIV. Literile au aspect curios, în special consonantele cu forma prelungită se pleacă într'o înclinare nesigură spre stânga, uneori sunt prea drepte, încât se par a înclina spre dreapta. Înzădar căutăm în acest document înclinarea sigură spre stânga a literilor și paralelismul literilor lungi constatate în reproducerea documentelor autentice. De altfel și specialistul consultat înclină pentru neautenticitatea documentului. (Vezi facsimilul).

Prescurtările. Inafară de unele inconsecvențe constatate în majoritatea cazurilor și la alte documente, amintim numai că prea se face abuz de un anumit semn, adică se întrebuințează semnul obișnuit al prescurtării și pentru literile sau terminațiunile pentru cari documentele timpului se folosesc de semne separate.

Stilul documentului este greoi, unele propoziții par a face parte din alt document. Aș înclina să cred că documentul este compilat din trei documente: unul era cel redactat cu privire la donațiunea regală în favorul lui Gocelinus, al doilea conținea donațiunea lui Gocelinus către mănăstirea Cârța, al treilea vechea donațiune a regelui făcută mănăstirii Cârța. După ce regele întărește donațiunea sa către Gocelinus ne-am aștepta să se spună clar că Gocelinus la rândul său cedează pământul primit mănăstirii Cârța. Dar acest lucru abia se poate înțelege după ce citești de mai multe ori documentul, căci numele lui Gocelinus (sau vre'un pronume care s'ar referi la el — acel s (sibi) nu lămurește sensul) aici nu se mai repetă. Îți face impresia că acela care a compilat documentul anume

l-a omis pentru a te face să crezi că este vorbă de un singur document original.

Să trecem la *redactarea* însăși a documentului, care este, credem, cea mai concludentă pentru autenticitatea sau neautenticitatea documentului. În pasagiul despre donațiunea regelui către Gocelinus spune regele: „montem Sancti Michaelis situm in Ultra-silvanis partibus, quem de zebiniensi ecclesia in concambium terre borotnic *receperamus* simul cum omnibus suis pertinenciis eodem iure libertatis quo nos *obtinueramus* iure perpetuo possidendum contulissemus”. Aceste două expresiuni *receperamus*, dar mai ales *obtinueramus* sunt inadmisibile când este vorba despre o donațiune regală. Ele sunt cuvinte întrebuințate numai între particulari. Regele dispune, grațios admite, acordă, permite etc., iar nu primește, în orice caz nu *obține* un lucru. De altfel tot în acest document în alt loc se spune: „iustas eiusdem petitiones et optimam intencionem considerantes favorem adhibuimus condignam” „fecimus auctoritate nostri privilegii perempnari” „petitio apud regia serenitatis excellentiam sit admittenda” etc. Toate aceste expresiuni sunt foarte obișnuite în documentele acelei epoci. Dar *receperamus* și *obtinueramus* nu se impacă nici decum cu demnitatea regală, nici cu concepția medievală conform căreia toate drepturile emană de la rege, care poate dispune schimbarea unor moșii, dar nu primește și nu obține de la alt locuitor al țării. Într'un document autentic în adevăr semnat de rege și de înalții demnitari ai țării asemenea expresii sunt excluse. Copistul probabil le-a preluat dintr'un document care cuprindea transacțiuni între particulari. Particularii nu puteau să cedeze un lucru decât cu drepturile cu care îl primiseră, dar nu regele (de ex. Comes Nicolaus de Tolmach cedează câteva moșii ale sale „cum omni eo iure et dominio, cum quo et sub quibus . . . ipse tenuit”, la 1336, Zim. No. 521).

Un alt fapt asupra căruia trebuie să atragem atențiunea este transcrierea „de zebiniensi”, (care de altfel greșit este transcris în toate publicațiile ca „de zebeniensi”). Cuvântul în forma aceasta îl întâlnim numai în următoarele cazuri: într'un document din 1199 (Zim. no. 7), unde este scris „Zebyn”, dar acesta nu-l avem decât într'o atestare din 1315., — la 120; Zibin (Zim. no. 11) însă nici acest document nu este decât o copie. Cea mai frecventă numire, în documente, a Sibiului și a adjectivului format din el este „Cibin”, încă dela 1199, Scybin dela 1211, Chybin de la 1224, Scibin de la 1264. Aceste forme se întrebuințează în veacul XIII. Destul de frecvente sunt în veacul XIV Cybyn, întâlnim și forma Czybin.

Forma Zebin înafară de cazurile menționate apare: la 1282 *Zibiniensi*, *Zibinio* (Zim. no. 202) *Zybin* tot la 1282 (no. 202), 1360 (no. 762), 1361 (no. 786), 1370 (no. 739 și 939). *Zeбен*, 1326 (no. 449), 1359 (no. 755 și 756). Dar documentul din 1282 nu emană din cancelaria regească ci de la arhiepiscopul din Gran, iar cele din 1199 și 1201 au foarte puțină valoare doveditoare. Din cele de mai sus este lămurit că forma curentă din veacul XIII este: *Cibin*, *Cybin*, *Cybyn*, *Scybin* și *Scibin*. Forma *Zebin* și *Zeбен* aparțin veacului XIV. Deci documentul din 1223 se încadrează mai bine în veacul XIV. Dacă totuși poartă data de 1223 este un falș.

Ocupându-ne de documentul din 1223 trebuie să ne oprim și la numele propriu *Ruetel*, care după document s'ar părea că indică o localitate dimprejurul muntelui S. Mihai. De fapt istoriografia curentă l-a identificat cu Cîsnădie. Or, localitatea *Ruetel* nu se poate identifica cu Cîsnădie. Precum susține Dl Schiopul în legătură cu documentul de la 1204 dat în favorul lui Iohannes Latinus (Diploma andreiană din 1224, Cluj 1934 pp. 86—98), *Ruetel* în mod logic trebuie identificat, nici decum cu Cîsnădia, ci mai degrabă cu *Roandela* (*Rautal*) din județul Târnava mare. Istoricii sași s'au ferit însă de această identificare deoarece *Roandela* este adevărită istoricește numai în veacul XIV. (possessio *Rundal* 1322, possessio *Rundal* 1340 în două documente originale). Dacă *Ruetel* este identificată cu o localitate care există numai în veacul XIV, documentul din 1223 nu poate fi decât un falș din veacul XIV, în care falșificatorul din nebagare de seamă sau neștiință a introdus și numirea de *Ruetel*.

O altă dovadă despre neautenticitatea documentului din 1223 este și numirea *Oltului*. Documentele publice ale Ungariei din veacul XIII numesc totdeauna *Oltul* cu numele *Olth* înafară de diplomele din 1211 și 1222 unde apare forma *Alt*, care se cred redactate mult mai târziu. Această formă apare numai în veacul XIV. Deci și documentul din 1223 a trebuit să fie redactat în veacul XIV.

Falșul acestei diplome nu este singurul falș cu privire la mănăstirea Cârța, precum vom vedea cu altă ocazie. Toate documentele din veacul XIII privitoare la această mănăstire sunt false sau documente fără valoare, în care s'a strecurat numele acestei mănăstiri.

Am putea adăuga la dovezile aduse pentru neautenticitatea acestei diplome și împrejurarea că anul redactării diplomei este indicat după anii domniei regelui, ca fiind al 20-lea, ceace dă

ocazia la două interpretări. Dacă socotim anii domniei de la moartea predecesorului său în domnie, Ladislau (ca rege III), întâmplată la 7 Mai 1205 sau de la încoronarea regelui Andrei (29 Mai), anul 1223 este al 19-lea al domniei. Numai dacă numărăm anii de la moartea tatălui lui Ladislau, Emeric (Sept. 1204), ajungem la anul al 20-lea al domniei Andrei. Istoriografia săsească spune că cel de al doilea mod de a calcula anii domniei se întâlnește și în alte documente ale lui Andrei II. Ceeace ni se pare curios este împrejurarea că multe din documentele unde este socotit astfel anul domniei sunt contestate sau foarte suspecte.

Care ar putea fi mobilul falșului din 1223?

Orice falș este făcut cu un anumit scop. Sașii, precum s'a adevărit și se va adevăra încă, au falșificat unele documente de danie pentru a dovedi că anumite proprietăți li s'au donat din timpuri foarte vechi. Pe la sfârșitul veacului XV abația dela Cârța se ruinează, iar averile ei trec la comunitatea bisericească din Sibiu. Sibienii aveau deci tot interesul ca să producă documente cari să constate cât mai multe și cât mai vechi moșii ale mănăstirii Cârța. Documentul din 1223 este menit a arăta că încă dela 1223 Muntele S. Mihai și împrejurimile erau ale mănăstirii Cârța.

Iată care a putut fi mobilul falșului din 1223.

AL. DOBOȘI ✓

INVAZIUNEA TĂTARILOR DIN 1241

1. Rogerius și invaziunea

La 1488 a apărut la Brün (și ceva mai târziu, dar în acelaș an, într'o ediție identică la Augsburg) Cronica lui *Joannes de Thwroc*: *Chronica Hungarorum*. Această cronică a publicat ca anexă și o altă lucrare: *M. Rogerii Hungari, Varadiensis capituli canonici, „Miserabile Carmen, seu Historia super destructione regni Hungariae temporibus Belae IV Regis per Tartaros facta“*, adică istoria invaziunii Tătarilor în Ungaria în timpul regelui Bela al IV-lea.

Cum a ajuns această istorie să fie publicată ca anexă la cronica lui Thwroc? Nu se știe. Publicarea ei nu este însoțită de nici un comentariu, care să ne deslușiască asupra autorului istoriei sau asupra manuscrisului care a servit ca bază a publicațiunii. Cum în titlu se pomenește de Rogerius ca de canonic al capitlului episcopiei din Oradea, se presupune că istoria a ajuns în mâinile lui Thwroc prin mijlocirea Episcopiei. În epoca publicării cronicei lui Thwroc episcop al Orăzii era Ioan (1476—1490), originar din Moravia. Numele lui de familie după unii a fost Pruisz, după alții Nowa, Bossak sau Filipecz. După ocuparea Moraviei de către regele Matia, Ioan Pruisz a intrat în serviciile lui Matia, ajungând în curând episcop al Orăzii.) Este prin urmare foarte probabil ca episcopul Ioan să fi descoperit la Oradea manuscrisul lui Rogerius și să-l fi dat lui Thwroc, căruia îi va fi recomandat poate și pe editorul din Moravia (Brün).

În ce privește persoana autorului, critica istorică admite identitatea lui cu acel magistru Rogerius, de origine din Apulia, de care pomenește pentru întâia dată o bulă a Papei Grigorie al IX-lea din 1233, adresată Legatului Papal „*episcopo Praenestino*“. În bula aceasta Papa aduce elogii Legatului pentru activitatea desfășurată în Ungaria, despre care i-a raportat și „*dilectus filius Rogerius, capellanus tuus*“. La 1243, o altă bulă a Papei Inocențiu al IV-lea pomenește

1) *Bunytay Vincze, A Várad Püs,ökök. Nagyvárad 1883.*

de acest Rogerius ca deținând „archidiaconatum... în Varadiensis Ecclesia”, iar la 1249 Inocențiu îl numește „*Archiepiscopum Spalatiensem*“.) Bonfiniu, istoriograful — de origine din Italia — dela curtea regelui Matia îl numește „*unus e collegio Sacerdotum Varadensium*”.

Cum Rogerius își adresează lucrarea istorică (care are formă de scrisoare) „*ad Reverendum Dominum Joannem Praenestensis ecclesie episcopum*“,) iar bula din 1243 vorbește de Rogerius ca de capelanul aceluși episcop, identitatea celor două nume devine o certitudine.

În ce privește epoca în care și-a scris Rogerius scrisoarea, ea poate fi fixată ca fiind o epocă înainte de 1249, pentru că el își zice „*canonicus Varadensis*”, iar după 1249 nu și-ar mai fi putut zice așa, în acel an fiind numit episcop de Spalato.

Titlul de „*Carmen miserabile*” pe care îl are descrierea publicată de Thwroc este un titlu impropriu, care poate duce ușor în eroare făcându-te să crezi că este vorba de o operă în versuri, cât timp ea este o istorie scrisă într’o proză sobră.

Descrierea invaziei Tătarilor în Ungaria alui Rogerius este cea mai amănunțită relațiune despre această invaziune. În deosebi sunt prețioase capitolele III-XIV, în cari se analizează situațiunea internă a Ungariei în epoca invaziei și ni se arată cauzele cari au făcut ca Ungaria să nu opună invadatorilor decât o slabă rezistență: între rege și țară existau anume neînțelegeri adânci (pe cari Rogerius le analizează cu multă obiectivitate).

Descrierea lui Rogerius începe cu o inexactitate cronologică: „în anul dela intruparea Domnului 1242”, regele Cumanilor Kuthen cere protecțiunea regelui Bela al Ungariei, rugându-l să-i dea adăpost lui și poporului său, deoarece țara lui a fost invadată de Tătari. Acest „în anul... 1242” („*anno MCCXLII ab incarnatione Domini*”, în edițiunea dela Augsburg „*anno millesimo ducentesimo quadagesimo secundo*”) este eronat. Tătarii se apropie de granițele Ungariei către sfârșitul anului 1240, iar atunci Cumanii erau deja în Ungaria. În anul 1242, când Kuthen cerea protecțiunea regelui Bela (cum spune Rogerius), Tătarii erau deja în retragere, după ce ținuseră ocupată Ungaria mai bine de un an de zile. Cererea de protecțiune alui Kuthen a avut loc mult mai înainte, pe la 1235, când Tătarii au trecut Dunul și au invadat Cumania (care se în-

) Fejér, Codex Dipl. 3. II. 371, 4. I. 304, 4. II. 57.

) În text este greșit „*Pesthensis ecclesie episcopum*”.

tindea atunci în regiunea aceluia rău). Primirea Cumanilor în Ungaria este arătată de Rogerius chiar ca una dintre cauzele principale ale nemulțumirii țării.

Indreptând această eroare cronologică, rezumăm cuprinsul lucrării în câteva rânduri lapidare pentru a reveni apoi mai pe larg asupra unor părți mai importante.

Tătarii au venit în mai multe grupuri de oștiri. O oștire a intrat în Ungaria prin munții Galiției, a doua a pornit spre Polonia și trecând prin Moravia s'a îndreptat și ea spre Ungaria, iar a treia oștire sub conducerea lui Cadan, a trecut peste munți la orașul minier german „*Rudana*”. Cele dintâi două oștiri au nimicit armata ungurească într'o sângeroasă bătălie lângă râul Sajo, ocupând întreg șesul unguresc. Regele a scăpat cu fuga pe coasta dalmatină. Oștirea lui Cadan s'a îndreptat, condusă de o ceată de Germani, dela *Rudana* spre Orade, unde se găsea atunci Rogerius. Orade a fost și ea ocupată, dar Rogerius scăpase înainte prin fugă, ascunzându-se prin văgăuni și păduri. În cele din urmă a fost și el prins și, la retragerea Tătarilor, silit să-i însoțiască. În drum însă a reușit să fugă cu un alt tovarăș și rătăcind vre-o opt zile prin munți și păduri și locuri pustii să ajungă în cele din urmă la orașul „*Alba*”, care era și el în ruine. În apropiere de acest oraș, aproape de satul „*Frata*”, se găsea un munte înalt, pe care se refugiaseră mulțime mare de locuitori așteptând să plece Tătarii din țară. Aci a stat și Rogerius până a sosit știrea că Tătarii au plecat. În cadrele acestor întâmplări, Rogerius descrie pe larg cum au pustiit Tătarii țara întreagă, cum au schingiuit și omorât bărbați, femei și copii, lăsând pretutindeni numai ruine și sânge.

Invaziunea aceasta din 1241 a fost o mare catastrofă pentru Ungaria, spun toate cronicile contimporane. Istoricii de mai târziu adaogă că ea a fost o mare catastrofă și pentru Transilvania, care deasemenea ar fi fost invadată și pustiită de Tătari. Mărturia clasică a acestor istorici este Rogerius. Dar mărturia lui Rogerius trebuie eliminată dintre dovezile ce se invoacă în sprijinul tezei că și Transilvania a fost invadată cu acel prilej, pentru că această mărturie alui Rogerius este numai concluziunea unui studiu superficial al textului lăsat de Rogerius și se bazează pe interpretări absolut eronate.

Istoricii au identificat anume „*Rudana*” cu Rodna din Nord-Estul Transilvaniei, „*Alba*” au indentificat-o cu Alba-Iulia, iar satul „*Frata*” l-au indentificat cu satul Frata din județul Cluj și din aceste

identificări au tras concluziunea că Tătarii au cutreerat și prădat și Transilvania.

Să analizăm aceste identificări și concluziunile lor.

a). In ce privește „*Rudana*“, Rogerius povestește că regele Cadan după un drum de trei zile prin pădurile dintre Ruscia și Cumania a ajuns la bogatul oraș teuton Rudana, ai cărui locuitori, trași într'o cursă și surprinși de Tătari, după o scurtă luptă s'au supus, ca orașul lor să nu fie prădat. („*Rex Cadan, inter Rusciam ac Comaniam, per silvas trium dierum habens iter sive viam, pervenit ad divitem Rudanam, inter magnos montes positam Teutonicorum villam, Regis argentifodinam*“). Cadan a luat Rudana sub protecțiunea sa (adică n'a distrus-o) și luând cu sine 600 de Teutoni în frunte cu comitele Ariscald, a pornit spre Orade. („*Cadan, sub sua protectione villa recepta, Ariscaldum comitem villae, cum electis sexcentis armatis Teutonicis, suis militibus associavit sibi, venire cum eis incipiens citra silvas... Hi, praestantibus ducatum Tartaris, per silvas et nemora... prope Varadinum civitatem subito advenerunt*“).

Poate să fie această „*Rudana*“ Rodna din Transilvania?

De Teutoni în acel colț al Transilvaniei unde se găsește Rodna nu se pomenește decât târziu după invaziunea Tătarilor din 1241. De un caracter german al Rodnei nu se pomenește niciodată. Dacă la 1241 Rodna ar fi fost un oraș german, caracterul acesta german ar fi trebuit să continue și n'ar fi putut să dispară fără să lase vre-o urmă măcar în tradiția locală, n'ar fi putut să dispară pentru că Rodna n'a fost pustiită de Tătari, ci — cum spune chiar Rogerius — a fost luată sub protecțiunea regelui Cadan, la care s'au raliat locuitorii ei.

In cele patru documente ale socolului al XIII-lea în cari se pomenește de Rodna ¹⁾ nu se pomenește de Teutoni nici direct nici indirect. Numai din câteva nume („*comes Rotho*“, fratele său „*comes Henchmanus*“ și un „*comes Henricus Brendlini*“, pomeniți întiașdată la 1268, într'un document a cărui autenticitate este discutabilă) s'ar putea trage concluziunea că într'un timp oarecare Rodna a avut și câțiva locuitori germani.

Dar dacă *Rudana* lui Rogerius nu este Rodna din Transilvania, unde ar putea fi această *Rudana*?

In județele din Nordul Ungariei, dela județul Pozsony până la județul Ung, au existat din timpuri vechi numeroase colonii germane. Cele din județele mai dinspre apus sunt cele mai vechi și poate au

¹⁾ Zimmerman, Urkundenbuch, nrele 106, 118, 192 și 276.

luat ființă încă pe timpul regelui Ștefan cel Sfânt, când au venit în țară, cu regina de neam german Gizella, numeroși oaspeți germani dintre cari de unii cronicile pomenesc cu numele. Pe la mijlocul secolului al XII documentele pomenesc de aceste colonii în repetite rânduri. Regiunea aceasta din Nordul Ungariei este și ea o regiune minieră și primii coloniști germani vor fi fost poate mineri. Mult înainte de invaziunea Tătarilor se pomenesc în aceste părți de Germani. La 1238 se pomenesc de „*Saxones de Corpona*“, la 1244, regele Bela IV le acordă aceluiași „*hospites de Kurpona*“ înnoirea unor diplome privilegiale pierdute în timpul invaziunii Tătarilor (în special le acordă privilegiul să nu poată fi invocate contra lor mărturiile Ungurilor, ci „*mox totum cum Saxonibus vel Tentonibus vigorem obtineat, ut decet*“). La 1326 oaspeții aceștia sunt pomeniți ca „*Teutonici de Karpona*“. (Azi *Korpona*, nemț. *Karpfen*, slov. *Krupina* în jud. Zolyom). Pe aci, prin Carpații din aceste regiuni au coborât în Ungaria marile oștiri tătarești. După retragerea lor regele Bela acordă numeroase privilegii și înnoiri de privilegii pierdute. Așa la 1253 acordă privilegii speciale orașului „*Ujhelly, iuxta fluvium Vagh*“, pentru credința locuitorilor dovedită în timpul invaziunii. Și altele⁹⁾,

Și în această regiune există o localitate *Rudna*, de care documentele pomenesc sub numele de „*Rodna*“ (în anul 1291), „*aurifodina... in possessione Rudna*“ (la 1331), „*Rwdna*“ (la 1430). Această localitate minieră se găsește în apropiere de *Rosnyo*, oraș cu populațiune ungaro-germano-slovacă, de care documentele pomenesc ca de „*Rosnoubana*“ (la 1291), „*Rosnaw*“ (la 1291, 1320 și 1417).¹⁾ În această regiune din Nordul Ungariei există chiar mai multe localități cu nume similare: *Rudina* în județul Trencsén, *Rudno*, în jud. Bars, Trencsén și Nyitra, *Rudobánya* în jud. Borsod, care pe vremuri a fost și ea o localitate minieră, cum dovedesc multele mine azi părăsite.

Toate aceste localități se găsesc în regiuni muntoase. Nimic mai firesc decât să presupunem că Rogerius poate a înțeles una dintre aceste localități. Dar chiar dacă ar fi vorba de *Rodna* din Transilvania, din identitatea aceasta nu se poate trage concluziunea că Tătarii au *prădat* Transilvania, pentrucă însuș Rogerius spune că *Rudana* a fost luată sub protecțiune de regele Cadan și Tătarii au trecut înainte spre Orade.

¹⁾ R. Fr. Kaindl, Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern. Gotha 1907. Vol. II, p. 139—156.

⁹⁾ Csánky, Magyarország történelmi földrajza.

Dar poate că Transilvania a fost prădată în retragerea Tătarilor din Ungaria ?

b) Retragerea Tătarilor este descrisă de Rogerius în capitolul final, în capitolul 40. Făcut prizonier, Rogerius este silit împreună cu mulți alții să-i însoțiască pe Tătari. Rogerius povestește că retragându-se pas de pas „*pervenimus ultra silvas ubi remanserat populi multitudo et erant ibi post eorum transitum castra plurima preparata. Et quid ultra ? Exceptis castris quibusdam, terram totaliter occuparunt et eam procedentes desolatam et vacuam relinquerunt*”. Cercetătorii și istoricii interpretează acest „*ultra silvas*” ca indicând Transilvania. Să admitem că este vorba de munții Meseșului cari despărțiau Transilvania de Ungaria. Dar cea ce spune Rogerius în cele următoare nu poate să fie scris de el, pentrucă întreg capitolul este plin de contradicțiuni și incongruențe cari exclud în mod categoric autenticitatea capitolului.

În capitolul acesta se spune anume că „după trecerea Tătarilor populațiunea numeroasă ridicase cetăți multe” (fără ca să ni se indice însă vreun nume). Or, în Transilvania înainte de invaziunea Tătarilor și mult timp după invaziune n'a existat nici o cetate. Cetățile au fost ridicate toate numai după retragerea Tătarilor și construirea lor a fost o operă de secole. A admite prin urmare că în timpul în care Ungaria era ocupată și prădată de Tătari, locuitorii Transilvaniei — și ei cuprinși de panică — ar fi putut să construiască din vară până în primăvară, „o mulțime de cetăți”, dintre cari unele au resistat Tătarilor, iar altele au fost distruse, — fără ca să fi rămas cea mai mică urmă de ele, nici în formă de amintire sau tradiție, presupune o credulitate care nu este admisibilă într'o cercetare istorică.

În continuare, Rogerius spune că după o lungă rătăcire prin păduri el și un tovarăș au reușit să fugă și în cele din urmă au ajuns în capătul pădurii („*ad extrema silvae*”) și urcându-se într'un copac înalt au văzut de acolo cum prădaseră și pustiiseră Tătarii țara întregă. Și prin țara aceasta pustiită, călăuziți în drum numai de turnurile bisericilor în ruine, au rătăcit opt zile până au ajuns la Alba-Iulia („*ad Albam venimus civitatem*”), unde n'au găsit nimic „afară de oasele și capetele celor uciși și zidurile dărâmate și risipite ale bisericilor și palatelor, pe cari le stropise sângele vărsat cu îmbelșugare” („*in qua nihil potuit reperiri, preter ossa et capita occisorum basilicarum et palaciorum muros diruptos et subfossos, quos nimia Christiani cruoris effusio macularat*”).

Rogierius este singurul izvor contemporan în care se pomenește de distrugerea Alba-Iuliei de către Tătari. Nici un alt document, nici o cronică, nici o tradițiune cât de vagă nu mai pomenește de ea. Dar dacă Alba-Iulia ar fi fost distrusă de Tătari și prefăcută în ruine, cum povestește Rogierius, 3 ani mai târziu ea n'ar fi fost refăcută încât Episcopul Transilvaniei să-și poată relua reședința în Alba-Iulia. La anul 1246 anume, episcopul Transilvaniei *Gallus* se plânge regelui Bela IV că în urma invaziunii Tătarilor în dieceza sa s'au împuținat în mare măsură locuitorii, așa încât chiar și în Alba, reședința sa episcopală, și în alte câteva curți episcopale abia au mai rămas locuitori. Episcopul îl roagă prin urmare pe rege să le acorde anumite privilegii celor cari vor veni să locuiască în aceste locuri, pentru că numai așa se vor simți oamenii îndemnați să vină să locuiască satele lui. („*Gallus episcopus Transilvanus, a nobis... postulavit, quod cum sua diocesis hostili persecutione Thartarorum ad tantam inhabitantium devenerit raritatem, quod a tempore persecutionis usque ad sua tempora nulli vel pauci in Alba, que est sedes episcopatus sui chatedralis et in aliis curtibus pontificalibus... habentur inquilini, nec illic convenient nisi eos libertate uberioris gratie dignaremur prevenire...*”).

Plângerea episcopului și răspunsul regelui că acordă privilegiile cerute celor cari vor veni să locuiască în aceste sate părăsite subliniind că de acele privilegii se vor bucura și „*priores inquilini si qui essent superstites*” — dovedesc limpede că Alba-Iulia și curțile episcopale n'au fost distruse ci numai părăsite de locuitori. Dacă Alba-Iulia ar fi fost distrusă de Tătari, episcopul *Gallus* în plângerea sa, iar regele în răspunsul său — ar fi pomenit de această catastrofă și n'ar fi trecut amândoi în tăcere peste acest fapt trist. N'ar fi trecut în tăcere, cum n'a trecut în tăcere regele Ladislau la 1278 o altă catastrofă mult mai neînsemnată care dase peste Alba-Iulia: distrugerea nu a orașului întreg, ci numai a catedralei.

În anul 1277 anume reședința episcopescă a fost incendiată și distrusă de o ceată de Sași, de *Gaan* fiul lui *Alard* și tovarășii lui, cari au dat foc catedralei, omorând arhidiaconi, canonici, preoți și alți creștini, prădând și alte biserici și sporcând vasele sfinte — cum se spune în actul (păstrat în original în Arhiva Episcopiei din Alba-Iulia), prin care la 1278 Arhiepiscopul Ștefan din Kalocsa și alți 7 episcopi din Ungaria excomunică pe răufăcători. La 1278 regele Ladislau al IV-lea dăruiește bisericii catedrale din Alba-Iulia — care „*per rabiem et sevitiām gentis Saxonice combusta fuisset enormi-*

ter et destructa et omnibus rebus ac ornamentis suis spoliata“ un pământ rămas pustiu tot în urma „*furorem eorundem Saxonum*“. Și în acelaș an, văzând că capitlul bisericii din Alba-Iulia „*per furorem et rabiem gentis Saxonice partis Transsilvane*“ a rămas sărac de tot — îi dăruiește o ocnă de sare în Turda („*salifodinam in Torda*“). Zece ani mai târziu, la 1287, episcopia pomenește încă de această distrugere. În acel an anume, capitlul din Alba-Iulia confirmă un document al său din 1268 și precizează că „după arderea bisericii și pierderea sigilului“ capitlul a introdus un sigil nou și a invitat pe toți ceice aveau documente provăzute cu sigilul vechiu să se prezinte cu documentele ca acele să fie întărite cu sigilul nou. Așa s'au prezentat și „*comes Petrus*“ și „*magister Saulus*“ și au prezentat „*privilegium suum ipso antiquo sigillo nostro ante combustionem ecclesie nostre seu perditionem sigilli nostri sigillatum*“, iar capitlul confirmă acest document din 1268. Incendierea bisericii a avut deci loc după 1268, pentrucă la 1268 exista încă vechiul sigil⁷⁾.

Alba-Iulia n'a putut fi deci distrusă la 1241 de Tătari, pentrucă în acest caz s'ar fi pomenit în documente și de această catastrofă și refacerea Alba-Iuliei ar fi reclamat atât de îndelungat timp încât această refacere n'ar fi putut trece neobservată.

Rogierius povestește mai departe că în apropierea Alba-Iuliei, lângă satul cu numele Frata, pe un munte de piatră înalt, se refugiaseră mulțime de oameni și că aci s'a refugiat și el așteptând să plece Tătarii din țară. („*Et erat ibi ad decem milliaria iuxta silvam villa que Frata dicitur in vulgari, et infra silvam, ad quatuor milliaria, mons mirabilis et excelsus, in cuius summitate lapis et petra fundabatur terribilis*“). Acest sat Frata nu poate să fie Frata din județul Cluj, cu care a fost identificat de istoriografie, pentrucă Frata aceasta nu este în vecinătatea Alba-Iuliei și în apropierea ei nu există nici un munte înalt care să fi putut oferi adăpost locuitorilor speriați. (Unde poate să fie atunci această Frata? Avem în Carpații din Nordul Ungariei un șir de munți cari se numesc: *Matra, Tatra* și *Fatra*, — munți înalți, stâncoși, acoperiți de păduri. *Fatra—Frata* nu este oare unul și acelaș lucru?)

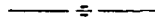
Dar atunci se pune întrebarea firească, cum a putut să scrie Rogierius aceste lucruri pline de contradicțiuni și incongruențe? Cum? Nu le-a scris el, nu le-a scris Rogierius, — ci capitlul final este apocrif, adăogat ulterior. Că acest capitol este apocrif, ni-o

⁷⁾ Zimmermann, Urkundenbuch, nrele 81, 185, 186, 187, 216 și 217.

dovedește mai presus de orice îndoială încheierea capitolului. Rogerius spune anume că și el a stat pe muntele de lângă Frata o lună de zile, până când Tătarii au părăsit țara și regele Bela „ajutat de Cavalerii de pe insula Rhodos și de neamul Frangepanilor“ s'a înapoiat din Dalmacia. („...donec rex Bela, maritimis de partibus per cruci feros de insula Rhodi, ac dominos de Frangapani, multis agminibus militum adiutus... in Hungariam venit“).

Rogerius a murit la 1268, într'o epocă când încă nu se putea vorbi nici de cruciați Rhodezieni, nici de Frangepani. Ordinul Ioa-niților („*milites hospitalis S. Joannis Hierosolimitani*“) numai la începutul secolului al XIV-lea, la 1310, au cucerit insula Rhodos și numai atunci și-au mutat reședința acolo, numindu-se de atunci și „*Cruciferi de insula Rhodi*“, iar conții de Veglia, de pe coasta dalmatina, cari i-au dat ajutor regelui Bela, numai în secolul al XV-lea s'au gândit să-și aducă originea în legătură cu familia nobililor Frangepani din Italia.⁹⁾

Concluziunea finală este: Rogerius nu poate fi invocat ca dovadă că Transilvania a fost prădată de Tătari în 1241, sau 1242, pentru că capitolul final, singurul în care este vorba de prădarea Transilvaniei, este o interpolare făcută câteva secole după moartea lui.

⁹⁾ Pauler Gyula, A magyar nemzet története. Budapest 1899. Vol. II. 513.

Puneri la punct.

1. CUMANIA ALBĂ ȘI CUMANIA NEAGRĂ.

Cronicarul Thurocz spune în cap. X al croniciei sale (publicate la 1488) că la anul 373 „*Huni sive Hungari*“ au hotărât să părăsiască țara lor veche Sciția și să porniască spre regiunile occidentale. În drumul lor ei au trecut prin mai multe țări, supunând rând pe rând aceste țări și locuitorii lor, ajungând apoi „*in nigram Cumaniam, quae nunc Moldavia forte creditur*“, iar în cele din urmă în Panonia (Ungaria). Turocz descrie acest drum în termenii următorii: „...*tamquam turbo vehementissimus omnia evertentes, Bessos ac Cumanos albos, tandem Susdalos, dehinc Ruthenos, crudeli sub dominatione pertranseuntes, in nigram Cumaniam, quae nunc Moldavia forte creditur, devenerunt, perdomitis nihilominus, in transitu ipsorum a Tanai flumine, universis Barbaricis regionibus, tandem venerunt in Pannoniam et ad ripas alvei Tysciae stativa fixerunt castra*“.

În partea ei întâiu, această cronică alui Thurocz nu este decât reproducerea verbală, pe alocuri cu completări și interpolări explicative, a croniciei zise „Cronica Vieneză“, scrisă la anul 1358. Așa, spre exemplu, are două interpolări descrierea drumului Hunilor citată mai sus. Cronică vieneză descrie anume acest drum al Hunilor fără să-i identifice pe aceștia cu Ungurii și fără să identifice țara Cumanilor negri cu Moldova. Cronică vieneză spune numai: „*Huni... egressi de Scythia, intrantes tandem Bessos et Cumanos albos, deinde Susdalos, Ruthenos, terramque nigrorum Cumanorum intravere. Abinde egressi usque ad Thysciam pervenerunt*“.

Tot la fel cu cronică vieneză descrie drumul Hunilor și cronică lui Simon din Keza, scrisă către sfârșitul secolului al XIII-lea, cu deosebirea numai că îl pune în anul 700: „...*egredientes, Bessorum et Cumanorum alborum terras transirent. Deinde Sosdaliam, Rutheniam et nigrorum Comanorum terras ingressi, tandem usque Tisze flumen salvis rebus, invititis gentibus prefatis pervenerunt*“.

Tot la fel descrie drumul în fine și cronică zisă „Cronică din Buda“, publicată la 1473 după un manuscris dispărut, cu deosebirea

că pune drumul în anul 380: „...egressi de Scitia intrantes tandem bessos et cumanos albos, deinde susdalos, ruthenos, terramque nigrorum Cumanorum intravere, abinde egressi usque ad thysciam pervenerunt“.

Distincțiunea aceasta între Cumani albi și Cumani negri a reținut dela început atențiunea istoricilor. Ei au căutat și găsit diferite explicațiuni pentru această distincțiune, fără să fi putut însă cădea de acord asupra unei explicațiuni comune. Istoricul ungar *Homán* îi identifică pe Cumanii negri cu Uzii lui Constantin Porfirogenetul.) Istoricul german *C. Neumann* este de părerea că „negru“ înseamnă tributar, birnic, supus, — iar „alb“ înseamnă liber, independent, domnitor. Cumanii albi ar fi prin urmare Cumani liberi, iar Cumanii negri — Cumani neliberi. Istoricul austriac *R. Rösler* modifică întru câțva această explicațiune: „alb“ înseamnă regiunea hordei principale sau a celei ce stă în cinste mai mare, pe când „negru“ arată horda mai mică, mai puțin însemnată, desfăcută de cea mare.)

Istoricul român *Onciul* se apropie de cele două explicațiuni spunând că „epitetul de alb, dat capitalei unei țări, apoi și țării principale, era un obicei general la popoarele turanice... Tot așa și la Cumani țara principală era numită Cumania albă. Țara dominantă fiind albă, cea supusă a fost numită prin contrast, neagră“.

Explicațiunile aceste nu sunt însă mulțumitoare. Nu sunt mulțumitoare înainte de toate fiindcă în nici una dintre cronicile citate (singurele izvoare în cari găsim această distincțiune) nu găsim nici un indiciu din care să putem concluda la un raport de dependență între cele două Cumanii, la un raport de dependență a Cumaniei negre de Cumania albă. Cronicile pomenesc de ambele Cumanii întotdeauna ca de două țări de sine stătătoare, independente, ca de două țări despărțite una de cealaltă prin alte țări. Cronicile ne spun, cum vedem din citatele de mai sus, că Hunii eșind din Scitia au trecut mai întâi prin țara Bissenilor (Pecinegilor), de acolo prin țara Cumanilor albi, pe urmă continuând să înainteze, prin țara Susdaliilor și Rutenilor, și numai după aceea au ajuns în țara Cumanilor negri, de unde au trecut deadreptul în Ungaria. Cele două Cumanii erau prin urmare despărțite prin provinciile rusești Susdalia și Rutenia.

Nu sunt mulțumitoare explicațiunile cu contrastul dintre „prin-

1) *Homán Bálint*, Magyar Történet. I. 275.

2) *Ioan Ferenc*, Cumanii și Episcopia lor. Blaj 1931.

3) *D. Onciul*, Originele principatelor române. București 1899. P. 23.

cipal" și „secundar" și „liber" și „birnic" nici pentru că acest contrast nu explică un șir de alte nume formate tot cu ajutorul epitelor alb și negru: avem în Balcani un munte negru (fostul regat Muntenegru), avem în România râuri negre și albe (Tisa neagră și albă, Crișul negru și alb), avem în Germania o pădure neagră (Schwarzwald) și altele multe, cari nici unul nu pot fi explicate prin un contrast între „liber" și „neliber"; „independent" și „dependent" etc.

Un contrast însă pare că tot se desprinde din aceste nume.

Dacă vom pune față în față situațiunea geografică a celor două Cumanii ne va izbi numai decât natura acestui contrast. Una dintre cele două Cumanii, Cumania albă, se întindea în regiunea Donului, în stepele rusești; cealaltă, Cumania neagră, se întindea în vecinătatea Ungariei, în regiunea muntoasă de dincolo de Carpații cari formează granița între Ungaria și Galicia. Avem aci contrastul dintre stepă și pădure, dintre șes și munte. Cumania albă era Cumania care se întindea în stepă, Cumania neagră, era cea care se întindea în munții împăduriți dela granițele Ungariei ¹⁾, iar Cumanii albi și negri erau locuitorii celor două Cumanii din stepă și munți. Cumania albă era o țară în regiunea Donului, iar Cumania neagră era pământul Galiciei.

O confirmare a acestei identificări o găsim în cronica notarului anonim al regelui Bela, cea mai veche cronică ungurească cunoscută.

Notarul anonim nu face distincțiune între Cumania albă și neagră. Dar acolo unde cronicile celelalte pomenesc de o „*terra nigrorum Cumanorum*", în vecinătatea Ungariei de Nord, notarul anonim cunoaște o țară cu numele de Galicia.

Simon din Keza spune în cronica sa că Hunii au ajuns în Valea Tisei eșind din țara Cumanilor negri. La fel spune și cronica vieneză („*terramque nigrorum Cumanorum intravere. Deinde egressi usque ad Tysciam pervenerunt*", spune cronica vieneză, „*nigrorum Cumanorum terras in gressi, tandem usque Tisze flumen... pervenerunt*", spune Simon din Keza). Notarul anonim la rândul său povestește că Ungurii în drumul lor spre Panonia au ajuns la ducele Chievlui, cu care au legat pace. Sfătuiți de el au pornit de acolo spre Panonia, ajungând mai întâiu în Galicia, unde au poposit o lună de zile. Ca să scape de Unguri ducele Galiciei i-a rugat și sfătuit „*ut ultra Howos versus occidentem in terram Pannonie descenderent*", lăudându-le peste măsură bogățiile Panoniei. Ducele Galiciei le-a pus la dispoziție și 2000 de oameni „*qui eis per silvam Hovos viam*

¹⁾ Și azi o pădure întinsă și deasă se numește „pădure neagră".

prepararent usque ad confinium Hung“. Și Ungurii „*sic venientes per silvam hovos ad partes hung descenderunt*“.

Cronica vieneză ca și celelalte cronici, descriind drumul pe care au venit mai târziu Ungurii în Panonia, identifică acest drum cu drumul pe care veniseră înaintea lor Hunii, cum și pe Unguri îi identifică cu urmașii Hunilor. Acest drum al Ungurilor este descris de cronică vieneză în felul următor: „*Anno 600 vel 677 vulgariter Mağori sive Huni, latine vero Ungari... denuo ingressi sunt Pannoniam. Transeuntes igitur per regnum Bessorum, Alborum Cumanorum, Susdaliam et civitatem Kyo nominatam, deinde transierunt Alpes in quendam provinciam, ubi viderunt aquilas innumerabiles et ibi propter aquilas illas manere non potuerunt, quia de arboribus tanquam muscae descendebant aquilae et consummebant devorando pecora eorum et equos; volebat enim Deus, ut citius descenderent in Hungariam. Exinde montes descendunt per tres menses, et deveniunt in confinium regni Hungariae, scilicet in Erdelw...*“.

La fel descrie drumul și cronică din Buda, ca și cronică lui Thurocz.⁵⁾ Provincia aceasta de unde i-a alungat pe Unguri mulțimea nenumărată de vulturi („așa a făcut Dumnezeu, ca Ungurii să nu întârzie să coboare în Ungaria“) — coincide cu „*terra nigrorum Cumanorum*“ de care pomenesc cronicile cu prilejul venirii Hunilor și coincide prin urmare și cu „*terra Galicie*“ a notărilor anonim.

„*Galicia*“, „*terra nigrorum Comanorum*“, „*terra aquilarum*“! Care poate să fie legătura comună între aceste trei nume? Pentru că o legătură comună trebuie să existe, dacă identificarea este corectă. Și nu încapă nici o îndoială că identificarea este corectă.

Legătura comună ni-o dă etimologia numelui „*Galicia*“. În limba veche slavă există cuvântul „gal“ cu înțelesul de negru. Din acest radical *gal* s'au format: „*galic*“ care însemnează corb; „*galița*“, care însemnează cioară și diferite alte păsări negre; „*halița*“ „*halca*“ care însemnează (în limba Malo-Rușilor) cioară etc.⁶⁾

⁵⁾ Numai cronică lui Simon din Keza nu cunoaște această provincie. El spune, mai pe scurt, numai atâta: „872 anno... Huni sive Hungari denuo ingressi in Pannoniam transierant per regna Bessorum, Alborum Comanorum et civitatem Kyo et deinde in fluvio Hung vocato, ubi castrum fundavere resederunt“.

⁶⁾ *Berneker*, Slavisches Etymologisches Wörterbuch. P. 293. „*gal* bedeutet sordidus, impurus (skr). Ursprünglich wohl schwarz, wie aus den Ableitungen hervorgeht: *galic*-Rabe; *galița*-Benennung verschiedener schwarzer Vögel. Rksl. *galița*-Dohle. Klr. *halița*, halka-Dohle; bulg. *galița*-Krähe, Dohle“.

Gal-negru, galic-pasăre neagră, Galicia-țară neagră sau țara păsărilor negre, — iată legătura cu „*Cumania nigra*“ sau „*terra nigrorum Cumanorum*“.

Și din aceste urmează concluziunea finală: Ungurii au descălecat în Panonia venind dinspre Galicia și nu dinspre Transilvania.

2. „SIEBENBÜRGEN“ NU E ATESTAT LA 1296.

Colecțiunea de documente privitoare la istoria germanilor din Transilvania publicată de Societatea istorică săsească¹⁾ cuprinde sub nrul 273 un document în limba germană, în care „*maister Dietrich von Sibenburg*“ și fratele său dăruiesc la 1296 unor călugărițe din Viena casa lor părintească din Viena.

Acest „*Sibenburg*“ a fost identificat de editorii colecțiunii drept numele german al Transilvaniei și documentul acesta din 1296 a fost prezentat drept o dovadă că numele german de „*Sibenburg*“ al Transilvaniei circula deja la sfârșitul secolului al XIII-lea.

În studiul său „Diploma Andreiană și alte documente false sau fals interpretate“²⁾, dl I. Schiopul a arătat însă (p. 120) că acest „*Sibenburg*“ adăogat la numele lui „*maister Dietrich*“ nu poate să însemneze Transilvania, pentru că în document se vorbește de casa „părintească“ din Viena a donatorilor, cece vrea să spună că Dietrich era de origine din Viena și nu din Transilvania.

Dl A. Sacerdoțianu discutând această diplomă din 1296 a interpretat greșit obiecțiunile dlui Schiopul și s'a oprit la etimologia numelui, spunând că *Sibenburg* trebuie să aibe o etimologie populară din Cîmburg, iar forma latinească „*Septem casra*“ vine dela cea nemțescă, deci posterior contactului Germanilor cu această provincie.³⁾ Documentul din 1296 a interesat pe dl Schiopul numai întru cât a fost invocat până acum, cum am spus mai sus, ca o atestare a numelui german al Transilvaniei la sfârșitul secolului al XIII-lea. Etimologia lui este o chestiune a parte.

Obiecțiunile dlui Schiopul sunt, acum admise și de critica istorică săsească. În revista istorică săsească din Sibiu,⁴⁾ dl G. Müller, directorul arhivelor săsești acceptă interpretarea dată documentului

¹⁾ *Fr. Zimmermann und C. Werner, Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Herausgegeben vom Ausschuss des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Hermannstadt 1892.*

²⁾ Cluj, 1934.

³⁾ În revista „*Tara Bârsei*“, 1935 p. 342.

⁴⁾ *Siebenbürgische Vierteljahrsschrift. Sibiu 1935. P. 117.*

din 1296 de dl Schiopul și spune că diploma aceasta numai „din greșală” („fälschlich”) a fost publicată ca aparținând documentelor privitoare la istoria Germanilor din Transilvania, fiindcă „Sibenburg” din acel document nu este Transilvania.

Acest document din 1296 trebuie, prin urmare, eliminat dintre documentele cari privesc istoria Transilvaniei.

V. POPA

TOPONIMIE, ISTORIE ȘI TOPOGRAFIE.

„Burglos” și „Strassburg”.

În studiul său toponimic „Siebenbürgen im Lichte der Sprache”, dl profesor G. Kisch spune în 3 rânduri (paginile 184, 197 și 279) că orașul Dej are și un nume german, anume numele de „Burglos”. Dl Kisch dă și etimologia acestui nume german: „Burg” și „láz” cu înțelesul de „Niederlassung an der Burg”, adică „așezare lângă cetate” (p. 279) și „Burg” și „loeze”, cu aceleași înțelesuri (197). Dl Kisch mai adaogă că acest nume german de „Burglos” este atestat la 1532, fără să indice însă izvorul de unde scoate această atestare.

Orașul „Dej” n'a avut niciodată numele german de „Burglos”, „Burgles” sau alt nume german. Nici un document, nici o cronică nu pomenesc de un nume german. Nici geograful sas Marienburg (fost rector al liceului săsesc din Brașov), care în descrierea sa a Transilvaniei publicată la 1813 a inventat numeroase nume germane, nu cunoaște acest nume german de „Burglos”, cum nu-l cunosc nici geografii Lenk (1839) și Bielz (1857).

Pentru întâiașdată pomeniște de acest nume german contele Kemény într'un studiu publicat la 1839, spunând că „pe o hartă geografică de prin secolul al XVII-lea, a cărei copie se găsește la Budapesta, orașul Dej are numele de Burgless”.¹⁾ Această hartă geografică a fost mai târziu identificată drept o hartă a Transilvaniei publicată de reformatorul sas Johannes Honterus la Basel (Elveția) în anul 1532 (reeditată la 1878 în Budapesta).

La această hartă din 1532 trebuie că se referă dl Kisch, când pomeniște de „atestarea” numelui german de „Burglos” pentru Dej.

¹⁾ Kemény, Deutsche Fundgruben. I. Klausenburg. 1839.

Această hartă nu este însă o atestare, pentru că nimic nu ne dă dreptul să afirmăm că Honterus s'a gândit la Dej când, la confluența celor două Someș-uri (pe cari harta le numește „*Thymes*“) a înscris numele de „Burglos“, — și nu s'a gândit la un alt sat din apropiere, care are și azi un nume românesc asemuiitor, „*Briglez*“ (ungurește „*Totszállás*“). În orice caz acel „Burglos“ de pe harta lui Honterus nu poate să fie o atestare în fața tăcerii unanime a documentelor.

*

În acelaș studiu (la pag. 79 și 290), dl Kisch dă un nume german de „*Strassburg*“ și localității Aiud din județul Alba. Acest nume de „*Strassburg*“ îl atribuie localității și Weigand.²⁾

Și numele acesta german este o invențiune, o invențiune chiar mai recentă decât cel al orașului Dej. Harta lui Honterus din 1532 nu-l cunoaște încă. Harta aceasta cunoaște numai numele de „*Engeten*“. Tot numai numele de „*Engeten*“ îl cunoaște și istoriograful sas (din Sibiu) J. Tröster, care la 1666 a publicat la Nürnberg (Germania) o istorie a Transilvaniei, în care căuta să demonstreze că Sașii sunt urmași ai Dacilor *germani* și, în consecință, cei mai vechi locuitori ai Transilvaniei. În acest scop Tröster a inventat o mulțime de nume germane, — dar de „*Strassburg*“ nu pomenește. Tröster spune numai că „pe vremuri *Engeten* a fost oraș german“.

În secolele XV și XVI numeroși studenți din Transilvania au studiat la Universitatea din Viena. Între aceștia erau și mulți studenți din Aiud. Numele localității Aiud este redat în registrele Universității prin „*Engedinum*“, „*Engedino maiori*“, „*Enied*“, „*Ene-dino*“, „*Engadino*“, „*Engedinus Transilvanus*“, — niciodată însă nu prin „*Strassburg*“, deși între studenți erau și Germani. „Este deci evident că în secolele XV și XVI nu există încă numele german de *Strassburg*, a cărui origine nu poate să fie mai veche decât secolul al XVIII-lea.“³⁾

*

În general, trebuie să constatăm că istoricii, geografil și cartografil Transilvaniei, în deosebi istoricii, geografil și cartografil sași, au creat și inventat pentru un mare număr de localități din Transilvania și nume german pe lângă cele românești sau oficiale ungurești, — deși localitățile aceste nu au și n'au avut niciodată vre-o populațiune germană. Numele aceste sunt firește nume artificiale

²⁾ Weigand, *Balkan—Archiv*. I.

³⁾ *Siebenbürgische Vierteljahrsschrift*, Sibiu 1934.

cari nu circulă și n'au circulat niciodată în graiul viu, nu sunt atestate în nici un document și nu există decât în manuale de geografie săsească. Sunt numai „nume scrise și tipărite, nu și nume vorbite“, cum spunea istoricul sas J. Wolf, într'o lucrare despre toponimia săsească, lucrare în care relevă între altele cazul satului curat românesc *Mag* (județul Sibiu), căruia geograful sas Marienburg (anul 1813) îi găsisse un nume german „Schardörfel“, nume german care niciodată n'a fost în circulațiune.¹⁾

Procedeul acesta de a crea nume artificiale a fost criticat încă pe la începutul secolului trecut de *Ignaz Lenk von Treuenfeld*, general-comandant al trupelor din Transilvania de atunci, care pe baza materialului statistic pus la dispozițiunea lui de guvernul Transilvaniei (contele Georg Banffi) a publicat cunoscutul său dicționar geografic în IV volume (Wien 1839). Lenk spune (p. XI) despre numele germane că „prin traduceri hazlii și uneori lipsite de delicateță a unor nume de localități ungurești și românești, publicate în manualele lor de geografie a Transilvaniei, unii autori au lăsat să se nască opinia că în Transilvania toate localitățile ar avea trei nume, anume câte unul în ungurește, românește și nemțește“.

Procedeul acesta a continuat totuș și după acea până în zilele noastre. Așa istoricul sas Georg Müller adaugă la un studiu al său publicat nu prea de mult (1928) o hartă geografică a Transilvaniei în care un număr însemnat de localități sunt indicate cu numele german în frunte, cel unguresc urmând numai în paranteze, iar cel românesc lipsind pe deantregul (cu excepțiunea numelui Cluj).²⁾

Harta indică spre exemplu numele: *Klausenburg* (Kolozsvár, Cluj), — *Thorenburg* (Thorda), — *Bistritz* (Nösen, Besztercze) — *Grosschlatten* (Abrudbánya), — *Kleinschlatten* (Zalatna), — *Karlsburg* (Weissenburg, Gyulafehérvár), — *Kronstadt* (Brasso), — *Hermannstadt* (Nagyszeben), — *Grossenyed* (Nagyenyed, Strassburg) și multe altele. Harta mai indică și un însemnat număr de alte nume de orașe cu numele unguresc în frunte urmat de numele german, dar consecvent fără numele românesc: *Szamosujvár* (Neuschloss, Armenierstadt), — *Naszod* (Nossendorf), — *Vajdahunyad* (Hennedeng, Eisenmarkt), — *Hátszeg* (Wallenthal), — *Körösbánya* (Alten-

¹⁾ *I. Wolff*. Die deutschen Ortsnamen in Siebenbürgen. Mühlbach 1879. „Schardörfel. Das ist der geschriebene und gedruckte (Marienburg) aber nicht auch gesprochene deutsche Name des rumänischen Dörfchens Mag“.

²⁾ *Georg Müller*, Die sächsische Nationsuniversität in Siebenbürgen. Hermannstadt 1928.

burg), — *Tövis* (Dörnen, Dreikirchen), — *Mirkvásár* (Streitfurt), — *Parajd* (Salzburg) și altele, deși în aceste localități nu exista nici o populațiune săsească.

Pe lângă aceste nume artificiale există însă și nume germane spontane, nume cari circulă în graiul viu al poporului săsesc. Localitățile din Transilvania ca regulă generală aveau toate și un nume unguresc sau asimilat limbii ungurești, fie că aceste localități erau locuite de Români, fie că erau locuite de Germani (Sași). Aceste nume ungurești erau o nomenclatură oficială a statului unguresc de pe vremuri, nume cari numai în actele oficiale circulau. Așa *Toplița* din județul Mureș primise numele de *Maros-Héviz*, dar în graiul viu satul continua să se cheme și ungurește cu numele său vechiu: *Oláh-Toplicza*. Alte localități, locuite de Germani (Sași) sau situate în teritoriul provinciei administrative a Sibiului, aveau și nume german pe lângă cel românesc sau unguresc. Unele localități aveau astfel chiar 3 nume, câte unul în limba celor trei popoare cari locuiau Transilvania: Români, Unguri și Germani: *Sibiu*, *Nagyszeben*, *Hermannstadt*, — *Orăștie*, *Szászváros*, *Broos*, etc.

Pe lângă aceste nume din limbile vii, vorbite în țară, unele localități mai aveau în fine și un nume în limba latină, nume care circula numai în documente și cărți. Aceste nume latine erau de obicei traducerea sau latinizarea numelui românesc, unguresc sau german.

Din toate aceste deosebiri de nume etnice nu urmează însă că *toate* localitățile cu nume ungurești sunt sau au fost ungurești, locuite de Unguri sau locuite și de Unguri. Și nu urmează că *toate* localitățile cari aveau nume săsești erau localități săsești, locuite de Sași. Și nu urmează nici că localitățile cu două sau trei nume erau *toate* locuite de două sau trei neamuri. De cele mai multeori nu urmează nici măcar că localitatea este locuită în majoritate de neamul a cărui urmă apare în nume. (*Frata* în județul Cluj are în ungurește numele de *Magyar-Frăta* (Frata ungurească), dar satul este românesc. *Băița* în județul Sălaj are numele unguresc de *Mosobánya*, dar populațiunea este curat românească. *Daia* din județul Târnăva-Mare are nume unguresc de *Szász-Danyán* și cel german de *Dengel*. Totuș, satul nu este săsesc, pentru că locuitorii lui sunt Unguri și Români.

În deosebi importante sub acest raport sunt formele sub cari ni-au fost transmise numele toponimice prin documentele în limba latină. Sunt deosebit de importante nu numai fiindcă documentele

în limba latină sunt documentele cele mai vechi în cari ni s'au transmis nume topice, ci mai ales fiindcă scriitorii acelor documente au urmat în rândul întâiu metoda de a traduce în latinește numele streine în toate cazurile în cari o traducere era cu puțință: *Mons Michaelis-Michelsberg* (Cisnădioara), — *Alba ecclesia*-Biserica Albă, — *Agnētis-vallis-Agnita*, — *Ruffomons*-Rotberg (Roșia săsească) — *Nova villa*- Neudorf (Noul săsesc) și a. Când documentele latinești nu ne dau prin urmare în traducere latină numele streine, este semn că ele nu erau traductibile (cel puțin pentru scriitorul documentului — nu) și de aci urmează în mod logic că forma de azi traductibilă a unor nume nu este forma originală.

ION GRECU.

CĂRȚI ȘI REVISTE.

Prof. I. Clinciu. Din trecutul Ardealului.

Sub titlul acesta dl I. Clinciu, fost director al liceului Gh. Lazăr din București, publică în ziarul „Universul” (București 9, 10 și 11 Decemvrie 1937) trei articole despre cetățile din Țara Bârsei. Zidirea acestor cetăți, spune dl Clinciu, a fost atribuită până acum de curând Cavalerilor Teutoni, dar în timpurile din urmă chiar și unii dintre istoricii sași recunosc că presupunerea aceasta este greșită, în orice caz greșită în ce privește unele dintre cetăți. În ce privește însăș colonizarea Țării Bârsei de către Ordinul Cavalerilor Teutoni, dl Clinciu își exprimă îndoiala că au fost vreodată Cavaleri Teutoni în Țara Bârsei, — o îndoială care i-a fost trezită „în urma citirii studiilor judicioase și convingătoare ale dlui Iosif Schiopul”. Articolele aceste ale dlui Clinciu sunt continuarea alor alte 2 articole publicate tot în „Universul” ceva mai înainte (5 și 26 Septemvrie). Dl Clinciu a studiat la fața locului cetățile din Țara Bârsei și a constatat că nici cetatea dela Bran, nici cea dela Râșnov nu pot fi cetăți ridicate de Cavaleri Teutoni. În ce privește cetatea dela Teliu, „în urma studiilor recente s'a constatat că cetatea aceasta nici nu există”.

Cu aceste orticole ale dlui Clinciu se ocupă în revista istorică săsească „Siebenbürgische Vierteljahrsschrift” (Oct.—Dec. 1937) și

dl Walther Horwath din Braşov, pentru a constata că cele 5 cetăţi din „*terra Borza*” de cari pomeneşte o bulă papală din 1232 sunt cetăţile *Marienburg* (Feldioara), *Heldenburg*, *Schwarzburg* (lângă Co-halm), *Rucăr* şi cetatea din pasul Tătarilor. Argumentul pe care dl Horwath îl invocă în sprijinul acestor identificări este că „Ordinul Cavalerilor Teutoni şi-a construit cetăţile atât din Palestina, cât şi din Transilvania şi Prusia după un fel arhitectonic particular şi specific”. Argumentul acesta este însă tras dintr’o premisă falsă.

Ordinul Cavalerilor Teutoni s’a înfiinţat către sfârşitul secolului al XII-lea ca un ordin religios, pe Pământul Sfânt, într’un timp de epidemii primejdioase, pentru ca membrii ordinului să îngrijască de bolnavi. De aci şi numele ordinului „*Domus hospitalis sancte Marie Theutonicorum in Jerusalem*”. Mai târziu ordinul şi-a luat şi misiunea de a apăra creştinismul şi locurile sfinte împotriva păgânilor. Cavalerii Teutoni n’au fost însă colonizatori, nici întemeietori de cetăţi sau oraşe. Alta era misiunea lor. Când, la 1222, regele Andreiu al II-lea le-a dăruit „*Terra Borza*”, Cavalerii erau la prima lor experienţă pe acest teren. Singura cetate de care se pomeneşte înainte de 1222 în legătură cu Cavalerii teutoni, cetatea „*Monfort*” din Palestina („*Starkenburg*” este o traducere germană) a fost o necesitate locală şi fără continuitate.

Misiunea Cavalerilor era îngrijirea bolnavilor, apărarea peregrinilor la locurile sfinte. Aceasta rezultă clar din toate documentele contimporane în cari niciodată nu se vorbeşte de altă misiune a Cavalerilor. La 16 Ianuarie 1221, Papa Honoriu roagă toţi Episcopii să îndemne poporul să facă daruri ordinului Cavalerilor cari apără în călătoria lor pe peregrini. La 20 Ianuarie 1221 roagă pe toţi creştinii să nu împiedece Cavalerii în colectele lor. La 25 Februarie 1221 Papa opreşte pe toţi să le impună Cavalerilor sau bisericilor lor taxe pentru ridicarea de ziduri de apărare, de poduri sau diguri. La 25 Ianuarie 1227, Grigoriu al IX-lea roagă arhiepiscopii să nu supere nimeni pe Cavaleri şi oamenii lor cari apără în Palestina biserica creştină.

Când, la 1222, s’au aşezat în „*terra Borza*”, — o mână de oameni pe un petec de pământ („*triginta dumtaxat aratra*”), — ei nu aduceau cu sine nici o experienţă de colonizatori.

Arta de a construi cetăţi, la început de lemn, apoi de piatră, Cavalerii au învăţat-o numai mai târziu, în Prusia Orientală. Chemaţi, la 1226, de ducele de Masovia să apere ţara lui contra Pruşilor păgâni, Cavalerii au plecat acolo în număr mai mare decât

vor fi fost în „*terra Borza*“ (de acea s'au și putut menține), urmați fără conținere de coloniști din toate provinciile germane învecinate. În Prusia aceasta Cavalerii au dat dela început numeroase lupte cu păgânii și pentru a se apăra mai eficace au ridicat contra lor cetăți. Dar cetățile aceste au fost simple construcțiuni de lemn, înconjurată de șanțuri, de ziduri de pământ, de „palisade“. Așa au fost *Thorn* și *Kulm*, cele dintâi cetăți ridicate la 1231 și 1232. Numai mai târziu, aceste cetăți au fost reconstruite în cetăți de piatră. Chiar faimoasa cetate *Marienburg*, întemeiată la 1274, a fost la început o construcțiune de lemn și numai către sfârșitul secolului al XIII-lea a fost rezidită în piatră. (Vezi mai pe larg: *R. Bergau*, *Das Ordenshaupthaus Marienburg*. Berlin 1871, studiu publicat în colecțiunea: „*Wissenschaftliche Vosträge*, herausgegeben von Rud. Virchow“). Un stil particular al construcțiunii cetăților de piatră n'a existat așadar înainte de sfârșitul secolului al XIII-lea.

Premisa dlui Horvath este însă greșită și din alte considerațiuni. În Prusia Cavalerii Teutoni fuseseră mult mai numeroși decât în „*terra Borza*“, și acolo în jurul lor se strânseseră dela început numeroși coloniști. Și totuș a trebuit să treacă peste 50 de ani până ce Cavalerii au ajuns să construiască primele cetăți de piatră. Și în „*terra Borza*“, ei, o mână de oameni într'o țară pustie, să fi fost în stare să construiască numai în 3 ani (1222—1225) cinci cetăți de piatră?

Cetățile din Țara Bârsei n'au nimic comun cu Cavalerii Teutoni.

Căp. Ed. Dragomirescu-Buzne si șubloct. I. Cupșa. Considerațiuni asupra principalelor operațiuni militare ale lui Mihai Viteazul. Timișoara 1936, 55 pagini.

Broșura cuprinde două studii cari sunt o încercare de a judeca operațiunile lui Mihai Viteazul contra Turcilor (1595, la Călugăreni) și contra principelui Transilvaniei Bathory (1599, la Șelimbăr) privindu-le prin prisma teoriilor moderne de strategie și tactică militară. Concluziunea studiilor este că „s'au exagerat aptitudinile militare“ ale lui M. V., când „toate bătăliile ce le-a dat au fost prezentate ca geniale“, pentru că „deși din punct de vedere strategic aproape nu i-se poate imputa nimic, din punct de vedere tactic operațiunile lui au fost departe de a fi geniale“.

Citațiunile aceste ne arată că studiile sunt scrise mai mult pentru militari specialiști, decât pentru laici. Fără a avea, prin urmare, competența de a face o critică a studiilor, ne permitem totuș să

subliniem un defect al studiilor, un defect însă pentru care nu sunt devină autorii: anume lipsa de cunoștințe exacte și amănunțite în ce privește lucrurile petrecute. Cităm, spre exemplu, știrile privitoare la forțele în acțiune în bătălia cu Turcii. Unii istorici afirmă că Turcii au dispus de o armată de 180.000 de oameni, alții că armata lor era de 100.000 și iarăși alții că era numai de 20.000. Armata lui M. V. a fost de 16.000—20.000 după unii, de 16.000 după alții și numai de 10.000 iarăș după alții. În ce privește bătălia dela Șelimbăr, nu se știe cu siguranță locul unde s'a dat bătălia. „În privința locului unde s'a dat bătălia părerile comentatorilor sunt împărțite”.

Din premise atât de puțin sigure, din premise cari au un caracter de controversă, nu se pot trage concluziuni apodictice și definitive.

Nicolae Firu. Date noi referitoare la revoluțiunea lui Horia 1784—1785. Culese din Arhiva județului Bihor. Orade 1937.

C. Stoicanescu. Revoluția lui Horia. Timișoara 1937.

Două broșuri publicate cu prilejul desvălirii la Alba Iulia a monumentului ridicat în memoria martirilor revoluțiunii dela sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Broșura dlui *Firu* (pag. 68) este o reeditare a unei broșuri mai vechi și cuprinde date interesante — și unele necunoscute până acum — privitor la răsunetul pe care l-a avut revoluțiunea lui Horia și în Bihor.

Lucrarea dlui *Stoicanescu* este o încercare nouă în istoriografia românească (ni se pare, inspirată de „Revoluția Franceză” a istoricului englez *Carlyle*), — o încercare de-a ne da o icoană sufletească a mișcării lui Horia. Dl St. nu vrea să spună numai ce-au făcut Horia și tovarășii lui, ci să ne spună și ce-au simțit și ce au putut simți atunci când au făcut ceea ce au făcut. Lucrarea dlui St. are pagini de un realism sguduitor. Spre ex. moartea lui Cloșca. „Călăii l-au izbit de 3 ori, dar și atunci viața a rămas încinsă cu moartea; i-se mai umfla pieptul și mai tremura carnea pe el,... dar nu, nu putea să moară fără Horia, nu se putea despărți nici acum de el... Horia!... Horia i-ar fi pus mâna pe umărul lui zdrobit, dar era legat în lanțuri...”

*Ștefan Manciu*lea, Granița de Vest. Blaj 1936. (140 pag.)

Un documentat studiu istoric, în care se schițează istoria Românilor de dincolo de frontierele Transilvaniei propriu zise, a Românilor din Maramureș, Sătmar, Crișana, Banat și a celor de dincolo de actualele frontiere ale României: din câmpia Tisei, Moravia, Polonia, Croația și Slavonia.

Odinioară, frontierele etnice ale poporului românesc se întindeau mult dincolo de frontierele politice de azi, ne arată acest studiu pe bază de documente și statistici.

Dr. Ilie Dăianu, Timoteiu Cipariu. București 1937. (35 pag.)

Cu prilejul împlinirii a 50 de ani dela moartea lui Timoteiu Cipariu (3 Septembrie 1887), dl Dăianu revocă în memoria celor de azi figura marelui învățat dela Blaj „în cinstea căruia în curs de 50 de ani nicăiri nu s'a ridicat vr'un monument, afară de modesta piatră funerară de pe mormântul său de lângă bisericuța parohială din Blaj”.

Dr. I. Dăianu, Forțele latinității regeneratoare. Un suflet eroic uitat: Dr. Ioachim C. Drăgescu. Cluj 1938. (Articol retipărit din „România Eroică”).

„*Századok*” (Budapest, Septembrie-Octombrie 1937), revista istorică a societății istorice ungurești, publică o amănunțită recenziune (semnată Elekes Lajos) a lucrării „*N. Iorga, La place des Roumains dans l'histoire universelle. I. Antiquité et moyen-âge. Bucarest 1935*”. Recenziunea are caracter de polemică, dar de o polemică științifică. Recensentul pornește cu recunoașterea că dl Iorga dispune de „o cunoștință fără pereche de izvoare și de o enormă masă de cunoștințe de detaliu”.

În acelaș număr se publică și o recenziune a publicațiilor *Școlii Române din Roma* („*Diplomatarium Italicum*”). Recensentul (Vanyo Tihamér) are numai cuvinte de laudă pentru studiile publicate, recomandând activitatea Școlii Române drept exemplu de urmat Școlii Ungurești din capitala Italiei.

INSEMNĂRI

Virgil Şotropa

Departate de viaţa zgomotoasă a oraşelor, în patriarhala cetăţue culturală a Năsăudului, în cadre modeste, serbează 70 de ani de viaţă un istoriograf al Ardealului şi mai ales al Ţării Năsăudului, *Dl prof. Virgil Şotropa*.

S'a născut în 6 Decemvrie 1867 în Gheorgheni, din părinţi grăniceri, mutaţi pentru moment în acel oraş. Urmează cursul secundar la Năsăud, unde a fost prieten bun cu George Coşbuc, căruia îi era inferior cu o clasă. Ia bacalaureatul în 1888. Urmează cursurile Facultăţii de litere din Cluj şi Budapesta. Tânărul licenţiat în germană şi maghiară, devine încurând un ziarist valoros. Redactor la „*Gazeta Transilvaniei*“, publică numeroase foiletoane literare, istorice şi politice, în cari e de un curaj neîntrecut. Printre foiletoane găsim şi un studiu istoric mai vast „*Cum s'a distins batalionul grăniceresc năsăudean în 1848—49*“.

După anii de ziaristică profesională, se duce la Năsăud, ca profesor la vechiul liceu grăniceresc de acolo. Colaborează cu articole şi studii istorice, mai ales la „*Transilvania*“ şi „*Gazeta Transilvaniei*“. În *Anuarul liceului din Năsăud*, publică un studiu despre trecutul şcoalelor din Năsăud.

Ţara Năsăudului, prin trecutul cultural, oferea istoricului un vast material de cercetări. Adună un număr imens de acte şi scrisori, pe cari alături de arhivele Bistriţei le va studia amănunţit după războiu, când împrejurările politice sunt favorabile cercetărilor referitoare la trecutul românesc.

În 1913 publică, în colaborare cu dl Nicolae Drăganu, o operă masivă „*Istoria şcoalelor năsăudene*“, (scrisă cu ocazia jubileului de 50 ani al liceului).

După războiu, întemeiază o revistă istorică foarte importantă pentru istoria Ardealului „*Arhiva Someşană*“ (Vezi: I. Lupaş — Introducere la Cronicari şi istorici ardeleni). Aproape în fiecare număr al acestei reviste, dl Şotropa publică studii extinse relative la trecutul Ţării Năsăudului. Colaborează la „*Anuarul Institutului de Istorie Naţională*“ *Revista Istorică*, etc. A publicat diverse studii în „*Icoana unei şcoli dintr'un colţ de ţară românesc*“ (*Anuarul Şcoliei Normale din Năsăud*) „*Fraţilor Ion şi Al. Lapedatu Omagiu*“ etc. A publicat în „*Biblioteca oraşelor noastre*“ o monografie a oraşului Năsăud.

Bătrânul publicist are în manuscris o lucrare vastă „*Revolta districtului năsăudean*” pe care o va publica în „*Arhiva Someșană*”.

Prin scrisul de peste 3 decenii, a ajuns să fie cunoscut în toate cercurile istoricilor. În liniștea Năsăudului, povestește cu drag despre revistele și ziarele românești din Ardealul antebelic, despre colaboratorii la „*Gazeta Transilvaniei*”, despre Coșbuc, Caragiale, Bogdan Duică etc.

În ultimii ani, a contribuit la întemeierea *Muzeului Năsăudean*, o instituție culturală, care în curând va deveni nervul vital al activității intelectuale din Năsăud.

Bătrânul istoriograf a fost profesor timp de peste 30 de ani. În acest timp a avut printre elevi pe I. P. S. Sa Dr. Nicolae Bălan, Mitropolitul Ardealului, pe dñii Nicolae Drăganu, Liviu Rebreanu, etc. Ca profesor, pe lângă activitatea strict oficială, era îndrumător al tineretului, fapt pentru care e stimat de toți foștii elevi.

IOSIF E. NAGHIU

Ziarul „*Keleti Ujság*” din Cluj publică în numărul său dela 25 Dec. 1937 câteva date interesante din viața Universității din Cluj, dela a cărei înființare acum s'au împlinit 65 de ani. Legea (ungurească) prin care s'a înființat universitatea din Cluj a fost publicată la 12 Octomvrie 1872, iar la 10 Decemvrie a aceluiaș an a fost instalat primul rector al Universității, *Berde Aron*. Și înainte de 1872 se mai făcuseră încercări de a da Clujului o universitate. La 1581, principe al Transilvaniei fiind *Ștefan Báthory*, s'a deschis pentru întâiaș dată o universitate la Cluj, dar ea fiind condusă de iezuiți, Ardealul — în majoritate protestant — n'a suportat-o. La 1774 s'a redeschis sub Maria Terezia, dar Impăratul Iosif al II-lea a coborât-o la rangul de academie, iar Impăratul Francisc I la cel de liceu. Între primii profesori ai universității a fost și *Grigorie Silași*, profesor pentru limba și literatura română.

Cu aceste se sfârșesc datele ziarului unguresc. Le complectăm noi cu alte două date:

La 1882 a fost încorporată universității academia de drept (germană) din Sibiu, înființată la 1844 de „Universitatea săsească”. În acelaș timp a fost încorporată bibliotecii universității din Cluj și biblioteca facultății, foarte bogată în opere privitoare la istoria Transilvaniei.

La 1 Februarie 1920 universitatea a fost înăugurată ca universitate românească de *Regele Ferdinand*, al cărui nume o poartă de atunci încoace.

UN PREMIU DE 10.000 LEI.

Revista noastră deschide concurs pentru cea mai bună lucrare, având ca subiect problema numirilor Ardealului: „*Transilvania, Septem Castra, Siebenbürgen*“.

Lucrările vor trebui în deosebi să lămurească :

a) Când răsare pentru întâiașdată în documente numirea „*Transilvania*“ ?

b) Când răsar pentru întâiașdată numirile „*Septem Castra*“ și „*Siebenbürgen*“ și care numire este originalul și care traducerea ?

Principiile hotărâtoare la judecarea lucrărilor nu vor fi nici o bibliografie cât mai completă a chestiunii și părerile altora, nici mulțimea paginilor lucrării, ci cercetarea și interpretarea directă a izvoarelor, greutatea argumentelor și logica expunerii.

Lucrările, scrise la mașină și însoțite de un plic cuprinzând numele autorului, vor trebui să fie în posesiunea revistei mai târziu la 15 Iulie a. c.

Cea mai bună lucrare va fi distinsă cu un premiu de 10.000 lei în numerar.

Premiul acesta este oferit de către dl *Vasile Stoica*, ministrul țării la Riga (Letonia), care a rămas și ca diplomat un sârguincios cercetător al trecutului țărilor românești.

Adevărata diplomație este arta de a observa și prevedea: este arta de a observa fenomene și mișcări nouă și a prevedea cursul pe care îl vor lua; este arta de a analiza trecutul și a prevedea viitorul. Pentru că: în aceleași împrejurări aceleași cauze produc aceleași efecte.

„DACIA ISTORICĂ“.

Administrația noastră ține să reamintească prietenilor revistei de pretutindeni că abonamentul este:

1 an 400 lei.

6 luni 200 lei.

**Adm. „DACIA ISTORICĂ“
Cluj, Str. Coșbuc 7.**